

PERSOONLIJKE ONTWIKKELING JONGE AGRARISCHE ONDERNEMERS

Beroeps Opdracht (BO) – ABAB Accountants en Adviseurs

A.J.P. Vervoort, E.J.W. Rijk, D. van Bergen

HAS Hogeschool
Onderwijsboulevard 221
Postbus 90108
5200 MA 's-Hertogenbosch
Telefoon: 088 890 36 00

Documenttitel: BO Persoonlijke ontwikkeling jonge agrarische ondernemers

Projectcode: BO-21400129

Status: Eindversie

Opdrachtgever: ABAB Accountants en Adviseurs
Contactpersoon: Ineke Couwenberg

Projectleiders: Pieter Vereecken en Carel van Acht

Projectteam: **A.J.P. Vervoort**
Venraijseweg 20
5825 AC Overloon
T.vervoort@student.has.nl
[+31 \(0\)6 83 06 95 73](tel:+31683069573)

E.J.W. Rijk
Platteweg 33a
4438 AA Driewegen
E.rijk@student.has.nl
[+31 \(0\)6 39 89 68 87](tel:+31639896887)

D. van Bergen
Torenweg 5a
3235 NS Rockanje
D.vbergen@student.has.nl
[+31 \(0\)6 17 38 00 19](tel:+31617380019)

Plaats: s' Hertogenbosch

Gemaakt op: 25 februari 2021

Laatste wijziging op: 25 juni 2021

Voorwoord

Voor u ligt het onderzoeksrapport over de persoonlijke ontwikkeling van jonge agrarische ondernemers. Dit onderzoeksrapport is geschreven gedurende de module Beroeps Opdracht (BO). De BO beslaat de periode van februari tot en met juni 2021. De BO is de afstudeeropdracht voor studenten van de HAS Hogeschool te 's Hertogenbosch en Venlo. Studenten van de verschillende opleidingen van de HAS Hogeschool te Venlo en 's Hertogenbosch voeren in samenwerking deze BO uit.

Het onderzoeksrapport van deze BO is geschreven in opdracht van het HAS Living Lab. Tijdens het schrijven van het onderzoeksrapport zijn wij begeleid door Ineke Couwenberg van ABAB Accountants en Adviseurs. Vanuit de HAS Hogeschool te 's Hertogenbosch zijn wij begeleid door Pieter Vereecken en Carel van Acht. Onze dank gaat uit naar hen voor de goede begeleiding die wij als prettig hebben mogen ervaren tijdens het uitvoeren van de BO waardoor wij ons tot professionals hebben kunnen ontwikkelen.

Via deze weg willen wij ook alle deelnemers aan de enquête en de geïnterviewde personen bedanken voor hun openheid en het beschikbaar stellen van hun kennis en ervaringen.

Wij wensen u veel leesplezier toe.

A.J.P. Vervoort

E.J.W. Rijk

D. van Bergen

's Hertogenbosch, 25 juni 2021

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	5
1. Inleiding	6
1.1 Introductie begeleidende organisatie	6
1.2 Aanleiding.....	6
1.3 Probleemstelling.....	7
1.4 Onderzoeksvraag en deelvragen	7
1.5 Leeswijzer	8
1.6 Stakeholderanalyse	8
2. Materiaal en Methoden	9
2.1 Deskresearch en interviews	9
3. Competenties voor het huidige en toekomstige agrarisch ondernemerschap.....	12
3.1 Ondernemerseigenschappen	12
3.2 Toekomstvisie.....	13
3.3 Competenties	14
3.4 Kwaliteiten.....	15
3.5 Voldoende maatschappelijke acceptatie	16
3.6 Inspelen op sector- en maatschappelijke ontwikkelingen	17
4. Opleidingsniveau en cursussen jonge agrarische ondernemers.....	18
4.1 Groen hoger onderwijs.....	18
4.2 Sector en opleidingsniveau	19
5. Leven Lang Leren en een toekomstperspectief	21
5.1 Belang van persoonlijke ontwikkeling.....	21
5.2 Internationale concurrentiedruk.....	23
5.3 Technologische veranderingen	24
5.4 Economische veranderingen	24
6. Bereidheid persoonlijke ontwikkeling.....	28
6.1 Leven Lang Leren	28
6.2 Belang van persoonlijke ontwikkeling.....	28
6.3 Aanbod van persoonlijke ontwikkeling	32
6.4 Redenen voor geringe belangstelling.....	32
7. Jonge agrarische ondernemers motiveren.....	35
7.1 Jonge agrarische ondernemers en persoonlijke ontwikkeling.....	35
7.2 Rendement niet inzien van een cursus of training.....	35
7.3 Beste scholingsopties en competenties verbeteren	36
7.4 Jonge agrarische ondernemers motiveren voor persoonlijke ontwikkeling.....	37

8. Persoonlijke ontwikkeling en de levensvatbaarheid agrarische onderneming	39
8.1 Persoonlijke ontwikkeling en besluitvorming	39
8.2 Ontwikkelingen om voldoende maatschappelijke acceptatie te krijgen	39
8.3 Toekomstige competenties	39
8.4 Competenties verbeteren	39
8.5 Levensvatbaarheid van de organisatie waarborgen	40
8.6 Toekomstige eisen primair agrarisch bedrijf.....	40
9. Conclusies.....	42
10. Discussie	46
11. Aanbevelingen.....	47
Bibliografie	48

Samenvatting

Vanuit het HAS Living Lab is het probleem naar voren gekomen dat zeventig tot tachtig procent van de jonge agrarische ondernemers wel investeert in het bedrijf, maar nauwelijks investeert in persoonlijke ontwikkeling. Door de continu veranderende maatschappij en agrarische sectoren is het van belang om te blijven investeren in persoonlijke ontwikkeling. Door te investeren in persoonlijke ontwikkeling kunnen jonge agrarische ondernemers meebewegen met de veranderingen in de maatschappij en sector, waardoor de levensvatbaarheid van het agrarisch bedrijf kan worden gewaarborgd.

Aan de hand van interviews, een enquête en literatuuronderzoek is onderzocht in welke mate jonge agrarische ondernemers bereid zijn om te investeren in persoonlijke ontwikkeling en welke manier van persoonlijke ontwikkeling het beste is. Bij dit onderzoek is de volgende hoofdvraag geformuleerd: *‘Op welke manier kunnen jonge agrarische ondernemers na hun studie het beste investeren in persoonlijke ontwikkeling en onderhoud van noodzakelijke competenties en kwaliteiten en hoe wordt er over het ‘leven lang leren’ gedacht?’*

Uit het onderzoek blijkt dat jonge agrarische ondernemers het belang van ‘een Leven Lang Leren’ inzien omdat zij bereid zijn meer tijd en geld te investeren in persoonlijke ontwikkeling dan in de huidige situatie. Hierdoor kunnen de jonge agrarische ondernemers meebewegen met technologische, maatschappelijke en economische veranderingen. Transparant produceren wordt voor jonge agrarische ondernemers belangrijk. Zo kan er vanuit de maatschappij begrip worden getoond doordat de consument op de hoogte is van de bedrijfsvoering en dagelijkse werkzaamheden van de agrarische ondernemer.

Persoonlijke ontwikkeling is van groot belang. Door de druk vanuit de maatschappij en steeds nieuwere en ingewikkelde technieken moeten agrarische ondernemers in de toekomst over veel kennis beschikken. Dit kan enkel door de theorie te koppelen met de praktijk, anders lopen de jonge agrarische ondernemers achter de feiten aan. De beste manier van persoonlijke ontwikkeling is door een bedrijfsbezoek te combineren met een casus onder begeleiding van een expert. Tijdens het bedrijfsbezoek en de casus krijgen de ondernemers de mogelijkheid om te sparren. Deze sparsessies kunnen leiden tot aanpassingen in de bedrijfsvoering waardoor er voor bedrijfsblindheid kan worden gewaakt.

De jonge agrarische ondernemer moet te allen tijde achter zijn of haar keuzes staan. Daarnaast moet de jonge agrarische ondernemer altijd de beste willen zijn, maar ook oog hebben voor de omgeving. Deze bewustwording kan enkel worden gehaald vanuit persoonlijke ontwikkeling.

1. Inleiding

Voor de Beroeps Opdracht (BO) is voor het HAS Living Lab een onderzoek opgesteld naar de motivatie van jonge agrarische ondernemers om te investeren in persoonlijke ontwikkeling. Het HAS Living Lab onderzoekt welke advisering en begeleiding nodig is om bedrijfsovernames in de agrarische sector succesvol te laten verlopen. Deze BO is een onderdeel van het totale onderzoek van het HAS Living Lab. De BO wordt onder begeleiding van ABAB Accountants en Adviseurs uitgevoerd. In dit hoofdstuk worden de doelstelling, probleemstelling en onderzoeksvragen vermeld.

1.1 Introductie begeleidende organisatie

ABAB Accountants en Adviseurs is een fullservice accountants- en adviesorganisatie. Agrarische ondernemers kunnen bij ABAB terecht voor onder andere het samenstellen van jaarrekeningen, audit en assurance, (internationale) fiscale advisering, juridische advisering, salarisadministratie, payroll advies, HR services en bedrijfskundige advisering. Daarnaast adviseert ABAB ondernemers tijdens bedrijfsovernames. Ineke Couwenberg is marktmanager bij ABAB en is de contactpersoon. (Persoonlijke communicatie, Ineke Couwenberg, 2021)

1.2 Aanleiding

In totaal telt Nederland in 2020 52.711 agrarische bedrijven (CBS, 2020). Op 27.000 van deze bedrijven is het bedrijfshoofd ouder dan 55 jaar. Op ruim 16.000 (59%) van de agrarische bedrijven met een bedrijfshoofd van 55 jaar of ouder staat er geen bedrijfsopvolger klaar. Dit betekent dat de komende tien jaar mogelijk 16.000 agrarische bedrijven zullen verdwijnen of dat de bedrijfsopvolging op een andere manier wordt opgelost (CBS, 2021).

Bij de 'grote bedrijven' was op 55% van de bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 55 jaar, wel een bedrijfsopvolger aanwezig. Hoe groter het bedrijf, hoe groter de kans is dat er een bedrijfsopvolger is, maar ook het animo voor bedrijfsovername op grote bedrijven slinkt. (CBS, 2020)

Eén van de belangrijkste redenen dat er steeds minder bedrijfsopvolgers zijn, is dat het steeds moeilijker wordt om agrarisch ondernemer te zijn in Nederland. Waar de agrarische ondernemer vroeger alleen bezig was met het telen van gewassen of het verzorgen van het vee, moet de agrarische ondernemer tegenwoordig ook steeds meer verstand hebben van vele andere zaken, wil men succesvol zijn in het agrarisch ondernemen. (Dekkers M., 2018) De verdergaande schaalvergroting en professionalisering vraagt steeds meer kennis en kunnen van de ondernemer. Bij een groep potentiële jonge boeren en tuinders ontbreekt een duidelijk toekomstperspectief. Ook maakt de polarisatie in de politiek en de samenleving het niet gemakkelijker om de keuze te maken voor de land- en tuinbouw.

Tegenwoordig wordt het steeds belangrijker dat agrarische ondernemers een veelheid aan ondernemende- en financiële eigenschappen ontwikkelen. Agrarische ondernemers kunnen goed zijn als vakman, maar als zij tegenwoordig een toekomstbestendig bedrijfsmodel willen houden zullen agrarische ondernemers over meer vaardigheden moeten beschikken dan alleen een goed vakmanschap. Dit komt doordat de prijzen die agrarische ondernemers voor hun producten krijgen vaak verhoudingsgewijs laag zijn en de prijzen van de input, bijvoorbeeld de grondprijzen, dure stalsystemen en toenemende milieukosten, stijgen. Ook veranderen de benodigde vaardigheden naarmate ondernemers hun activiteiten steeds vaker verbreden. Denk bijvoorbeeld aan zorgboerderijen, agrarische ondernemers die energie leveren of landbouwbedrijven die horeca of recreatie aanbieden. Hierdoor is het belangrijk dat jonge agrarische ondernemers kennis en vaardigheden hebben van o.a. de financiële kant van het agrarisch ondernemen zijn en kunnen inspelen op maatschappelijke belangen en trends.

Door technologische ontwikkelingen worden nieuwe vaardigheden belangrijk. Zo wordt bij precisielandbouw gewerkt met drones of bij melkveebedrijven of aspergetelers met melkrobots en aspergeoogst-robots. Daarnaast hebben ondernemers te maken met wet- en regelgeving op het gebied van milieu- en dierenwelzijn. Dit vraagt een investering in het kennisniveau van de agrarisch ondernemer.

Geconstateerd kan worden dat steeds meer toekomstige bedrijfsopvolgers de keuze maken om een HBO-opleiding te volgen. Dit is vaak een agrarische gerichte opleiding aan een onderwijsinstelling die agrarisch onderwijs aanbiedt op HBO-niveau zoals, bijvoorbeeld de HAS- of Aeres Hogeschool. Hier worden potentiële bedrijfsopvolgers of ondernemers via hun studie klaargestoomd voor het agrarisch ondernemerschap van de toekomst, en doen als student door stages en werkcolleges de nodige ervaringen op. Deze meestal vier-jaar-durende opleidingen helpen de studenten anders tegen zaken in het agrarisch ondernemerschap aan te kijken en leren de studenten een kritische houding aan te nemen. (Dekkers M. , 2018) (HULST, 2017)

1.3 Probleemstelling

Agrarische dienstverleners merken dat jonge agrarische ondernemers onder de 35 jaar na hun reguliere dagopleiding, voor, tijdens of na overname van een agrarisch bedrijf nauwelijks investeren in hun persoonlijke ontwikkeling (Persoonlijke communicatie, Ineke Couwenberg, 2021). Hierdoor ontwikkelen jonge agrarische ondernemers weinig ondernemerscompetenties en blijven ze te weinig op de hoogte van nieuwe ontwikkelingen in de sector. Dit, terwijl het overnemen van een agrarische onderneming steeds moeilijker wordt vanwege grote uitdagingen zoals wet- en regelgeving, maatschappelijke discussies en kleine productmarges (Agrifirm, 2020). Er worden minder agrarische bedrijven overgenomen waardoor er steeds meer agrarische bedrijven zullen verdwijnen in de komende jaren. (NAJK, 2021)

1.4 Onderzoeksvraag en deelvragen

De hoofdvraag die in dit onderzoek centraal staat is:

‘Op welke manier kunnen jonge agrarische ondernemers na hun studie het beste investeren in persoonlijke ontwikkeling en onderhoud van noodzakelijke competenties en kwaliteiten en hoe wordt er over het ‘leven lang leren’ gedacht?’

Om antwoord te kunnen geven op de bovenstaande hoofdvraag zijn de volgende deelvragen opgesteld:

1. Welke competenties voor het huidige- en toekomstige agrarische ondernemerschap zijn belangrijk om te ontwikkelen en te onderhouden?
2. Wat is het hoogste opleidingsniveau van jonge agrarische ondernemers per sector en welke cursussen en trainingen zijn er buiten de opleiding gevolgd?
3. In hoeverre zijn jonge agrarische ondernemers zich ervan bewust dat een leven lang leren meer toekomstperspectief biedt?
4. In hoeverre zijn jonge agrarische ondernemers bereid om te investeren in hun persoonlijke ontwikkeling?
5. Welke partijen uit de directe omgeving van jonge agrarische ondernemers kunnen hen motiveren om te investeren in persoonlijke ontwikkeling?
6. Op welke manier kan de agrarische ondernemer in zichzelf investeren om de levensvatbaarheid van de organisatie te kunnen waarborgen?

1.5 Leeswijzer

In het onderzoeksrapport is met de hoofdstukken ingedeeld welke te lezen zijn in de leeswijzer. Ieder hoofdstuk in de leeswijzer bevat een korte beschrijving waar het hoofdstuk over gaat.

Samenvatting	Een korte weergave van het onderzoeksrapport. Hierin wordt kort en bondig beschreven wat de uitkomsten van het onderzoek zijn.
Inleiding	Hierin staat algemene informatie over de begeleidende organisatie, probleemomgeving, hoofd- en deelvragen, leeswijzer en stakeholderanalyse.
Materiaal en methode	Beschrijving van de materialen en methoden die gebruikt zijn om tot de resultaten te komen.
Competenties voor het huidige en toekomstige agrarisch ondernemerschap	In dit hoofdstuk wordt er antwoord gegeven op de deelvraag welke competenties belangrijk zijn voor het huidige- en toekomstige agrarische ondernemerschap.
Opleidingsniveau en cursussen jonge agrarische ondernemers	In dit hoofdstuk wordt er antwoord gegeven op de vraag welk opleidingsniveau jonge agrarische ondernemers hebben en welke cursussen zij na hun reguliere opleiding gevolgd hebben.
Leven Lang Leren en een toekomstperspectief	In dit hoofdstuk wordt er een beeld gecreëerd over hoe bewust jonge agrarische ondernemers er van zijn dat een Leven Lang Leren wel of geen groter toekomstperspectief biedt.
Bereidheid persoonlijke ontwikkeling	In dit hoofdstuk wordt er antwoord gegeven in hoeverre jonge agrarische ondernemers bereid zijn om te investeren in persoonlijke ontwikkeling.
Jonge agrarische ondernemers motiveren	In dit hoofdstuk wordt er antwoord gegeven op de vraag hoe en door wie jonge agrarische ondernemers het beste gemotiveerd worden om te investeren in persoonlijke ontwikkeling.
Persoonlijke ontwikkeling en de levensvatbaarheid van de agrarische onderneming	In dit hoofdstuk wordt de laatste deelvraag beantwoord. Deze deelvraag gaat over welke vormen van persoonlijke ontwikkeling jonge agrarische ondernemers kunnen helpen om de levensvatbaarheid van het bedrijf te kunnen waarborgen.
Conclusie	In dit hoofdstuk worden de conclusies getrokken aan de hand van de antwoorden op de deelvragen. In dit hoofdstuk wordt eveneens antwoord gegeven op de uiteindelijke hoofdvraag.
Discussie	In het hoofdstuk 'Discussie' wordt er besproken wat er tijdens het onderzoek anders had kunnen worden gedaan, of hoe het onderzoek anders had kunnen verlopen.
Aanbevelingen	In het hoofdstuk aanbevelingen wordt op basis van de resultaten uit het onderzoek een passend advies gegeven over hoe jonge agrarische ondernemers het beste kunnen investeren in persoonlijke ontwikkeling.

1.6 Stakeholderanalyse

In bijlage 1 is de stakeholderanalyse van dit onderzoek weergegeven. De belanghebbenden van dit onderzoek zijn in de stakeholderanalyse terug te vinden. In de stakeholderanalyse is tevens de impact van het onderzoek op de stakeholder en de invloed van de stakeholder op het onderzoek vermeld. Er wordt met meerdere stakeholders gesproken om hun bevindingen van persoonlijke ontwikkeling mee te nemen in dit onderzoek. Dit zijn bedrijfsadviseurs, ondernemerscoaches, mensen van de Rabobank, ZLTO en de Overheid.

2. Materiaal en Methoden

In het hoofdstuk Materiaal en Methoden staat uitgewerkt hoe de vooraf opgestelde deelvragen worden beantwoord met behulp van allerlei methodes. Bij iedere deelvraag is gebruik gemaakt van de volgende Materialen en Methoden.

2.1 Deskresearch en interviews

Met behulp van deskresearch is in de vorm van literatuuronderzoek gezocht naar de betreffende informatie per deelvraag. Uit het literatuuronderzoek kunnen gegevens naar voren komen die belangrijk kunnen zijn bij het afnemen van een interview. Vanuit de interviews kan er bevestiging worden gegeven of het literatuuronderzoek klopt met de praktijk. Dit is vermeld bij de uiteindelijke resultaten. De interviews hebben een aanvullende en bevestigende functie op het literatuuronderzoek. De interviews zijn afgenomen bij deskundigen uit de Agri- en foodsector en bij de overheid welke eveneens terug kunnen worden gevonden in de stakeholderanalyse (zie bijlage 1). Deze deskundigen worden in de volgende alinea benoemd en toegelicht waarom zij de geschikte personen zijn om te interviewen.

Voorafgaand aan de interviews is er een interviewsript (zie bijlage 7) opgesteld in Microsoft Word. Aan de hand van het eerder uitgevoerde deskresearch zijn er vragen opgesteld voor de interviews. De interviews zijn op verschillende manieren afgenomen. De manier van afnemen is afhankelijk van de situatie rondom de coronapandemie. Als een bezoek aan de te interviewen personen niet mogelijk was, dan zijn interviews telefonisch afgenomen of via Microsoft Teams. De interviews zijn opgenomen met behulp van een app op een mobiele telefoon of via de opnamefunctie in Microsoft Teams. Het uitwerken van de interviews is gedaan in Microsoft Word (zie bijlage 8). Er zijn vijf interviews afgenomen bij verschillende secundaire partijen die betrokken zijn bij de agrarische sector. De betreffende partijen met de bijbehorende personen zijn:

- Rabobank, Carin van Huët, Directeur Food & Agri Nederland
Rabobank begeleidt agrarische ondernemers en stimuleert de agrarische ondernemers door leningen te verstrekken. Zodoende kunnen agrarische ondernemers blijven innoveren en meegaan met de tijd.
- Veenstra Agrocoaching, Lianne Veenstra, Agrarisch ondernemerscoach
Lianne Veenstra begeleidt agrarische ondernemers in met name bedrijfsovernames.
- Van Lierop Adviseurs en accountants, Robert van Lierop, Bedrijfsadviseur
Robert van Lierop geeft agrarische en niet-agrarische ondernemers in het MKB-segment een passend bedrijfsadvies. Dit gebeurt met name bij Van Lierop Adviseurs en Accountants op financieel en juridisch gebied.
- ZLTO, Antoon Sanders, Agrarisch ondernemerscoach
Antoon Sanders probeert persoonlijke processen bij agrarische ondernemers zowel individueel als in groepen te begeleiden. Op het gebied van strategieën kijkt Antoon Sanders naar de bedrijfsvoering van bedrijven in de agrarische sector en probeert deze bedrijven samen met de ondernemer sterker te maken.
- D66, Tjeerd de Groot, Tweede Kamerlid en woordvoerder landbouw, natuur, water, dierenwelzijn en visserij
Tjeerd de Groot is bij de politieke partij D66 als Tweede Kamerlid verantwoordelijk voor landbouw, natuur, water, dierenwelzijn en visserij. D66 is tijdens de Tweede Kamerverkiezingen in 2021 de op-één-na grootste partij van Nederland geworden en heeft meer inspraak gekregen in de Tweede Kamer.

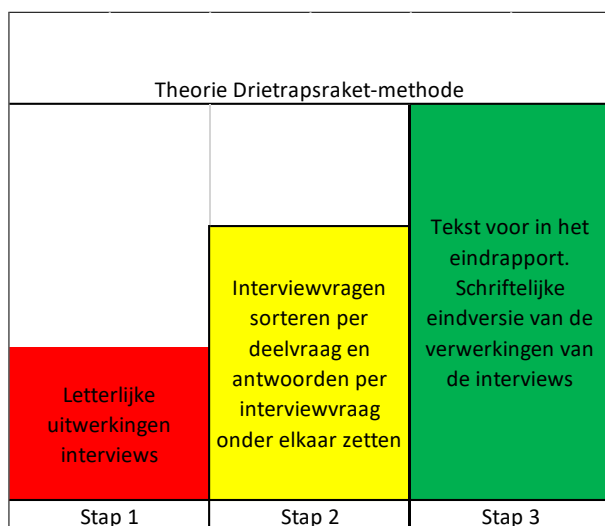
Er is voor de partijen op de vorige pagina gekozen aangezien zij in verschillende dienstverlenende activiteiten actief zijn en invloed kunnen hebben op de agrarische ondernemer, zowel direct als indirect. De interviews met Carin van Huët en Lianne Veenstra zijn geheel via Microsoft Teams afgenomen. Het interview met Robert van Lierop is door een student live afgenomen en door de overige twee studenten via Microsoft Teams bijgewoond. Het interview met Antoon Sanders is geheel live, en het interview met Tjeerd de Groot is telefonisch afgenomen. Alle interviews zijn opgenomen met een app op de mobiele telefoon van een van de studenten. Tijdens het interview zijn er vragen gesteld over de volgende onderwerpen:

- Heden en toekomst met betrekking tot bedrijfsvoering en kwaliteiten.
- Persoonlijke ontwikkeling

De uitwerkingen van de vijf interviews staan in bijlage 8.

Bij het uitwerken en verwerken van de interviews is gebruik gemaakt van de drietrapsraket-methode. Bij de drietrapsraket-methode worden de interviews uitgewerkt en verwerkt in drie fasen, namelijk:

1. Het letterlijk uittypen wat er per interview gevraagd en gezegd is door de interviewers en geïnterviewden (bijlage 8).
2. Antwoorden per interviewvraag onderverdelen per deelvraag.
3. Tekst uitschrijven voor in het onderzoeksverslag.

Figuur 1: Drietrapsraket-methode

Bij de eerste stap in Figuur 1: Drietrapsraket-methode, is te zien dat ieder woord dat gezegd is door de interviewers en geïnterviewden, overgenomen is in een Word-document. Dit kan als het ware worden aangezien als citatie van het interview. De geïnterviewde geeft bijvoorbeeld voorbeelden bij zijn of haar uitspraken ter verduidelijking van deze uitspraken. Deze voorbeelden zijn eveneens letterlijk overgenomen om zo duidelijkheid te krijgen in de verslaglegging.

Bij de tweede stap zijn de interviewvragen onderverdeeld per deelvraag, zie Figuur 1: Drietrapsraket-methode. Dus bijvoorbeeld interviewvragen 8, 9 en 10 horen bij deelvraag 1. Interviewvraag 11, 12, 13 en 14 horen bij deelvraag 2 enzovoort. Als de verdeling is gemaakt zijn alle antwoorden van de geïnterviewde personen onder elkaar gezet per interviewvraag. Zo ontstaat er een overzichtelijk beeld van wat de verschillende geïnterviewde personen hebben gezegd, losstaand van elkaar. Doordat alle interviewvragen zijn onderverdeeld per deelvraag, kan de deelvraag beantwoord worden met de uitkomsten van het interview.

Bij de derde stap in Figuur 1: Drietrapsraket-methode, zijn de uitkomsten van alle interviews per interviewvraag gecombineerd. De gecombineerde tekst is verwerkt tot tekst die in dit onderzoeksrapport is opgenomen.

In de derde stap van de drietrapsraket-methode wordt er een soort samenvatting gemaakt van de uitspraken van alle vijf geïnterviewde personen. Bijvoorbeeld als drie van de vijf geïnterviewden met een bepaalde stelling het eens zijn en twee oneens, dan kan er in het verslag worden genoteerd: *'Van de geïnterviewden waren drie personen het eens met de stelling en twee oneens.'* Vervolgens wordt er bij opvallende informatie de betreffende persoon genoemd die deze opvallende informatie heeft gegeven.

2.2 Enquête

Met behulp van desk- en fieldresearch in de vorm van literatuuronderzoek en een enquête worden de deelvragen beantwoord met antwoorden van jonge agrarische ondernemers. Het literatuuronderzoek betreft een onderzoek naar algemene informatie over de scholingsbereidheid in de agrarische sector. Onderwerpen die hierin zijn meegenomen zijn onder andere de keuze van een MBO-, HBO- of geen studie, eventuele verschillen ten opzichte van opleidingsniveau tussen verschillende sectoren en de frequentie van het doen aan vormings- en scholingsactiviteiten. De enquête wordt gebruikt voor het beantwoorden van de zes deelvragen van dit onderzoek.

De enquête (zie bijlage 4) is opgesplitst in een aantal categorieën:

- Achtergronden (welke opleidingen of cursussen zijn er behaald?);
- Algemene kennis (Wat verstaan jonge agrarische ondernemers onder een leven lang leren?);
- Huidige situatie (Welke vorm van persoonlijke ontwikkeling passen jonge agrarische ondernemers toe?);
- Toekomstperspectief (Zouden de jonge agrarische ondernemers meer in persoonlijke ontwikkeling willen investeren en in welke vorm?).

Om de enquête te testen is het testscript van de enquête (zie bijlage 3) via de vorm van een interview afgenomen bij vijf jonge agrarische ondernemers. Bij hen is de voorlopige enquête afgenomen en is nagegaan of er vragen ontbraken of beter geformuleerd konden worden. Vervolgens zijn deze wijzigingen doorgevoerd en is de enquête opgesteld door middel van Google Forms (zie bijlage 4). De uiteindelijke enquête is verspreid onder het alumni-bestand van de HAS Hogeschool, via NAJK, LinkedIn, betaalde promotie via Facebook en eigen netwerk. Om de respons op de enquête te verhogen is een HAS Hogeschool-overall verloot onder de deelnemers. De resultaten zijn zowel kwalitatief als kwantitatief en zijn verwerkt in het statistische programma SPSS. De gegeven antwoorden van de enquête zijn opgenomen in bijlage 5 en de statistische analyses uit SPSS zijn te zien in bijlage 6.

3. Competenties voor het huidige en toekomstige agrarisch ondernemerschap

In dit hoofdstuk staat beschreven welke ondernemerseigenschappen, kwaliteiten en competenties een agrarische ondernemer nodig heeft om het agrarisch bedrijf op dit moment te kunnen runnen, maar ook in de toekomst.

3.1 Ondernemerseigenschappen

De juiste ondernemerseigenschappen en vaardigheden bezitten bepaalt het succes van het ondernemerschap (Leensma, 2020). Ondernemerschap betekent kansen zien en kansen benutten. Daarbij is het belangrijk om te weten waar het bedrijf staat en op basis daarvan kan de koers van de toekomst bepaald worden, ook als de toekomst verandert naar aanleiding van onvermijdelijke ontwikkelingen in de sector. (Hogenkamp, 2018) (Dijk, 2016)

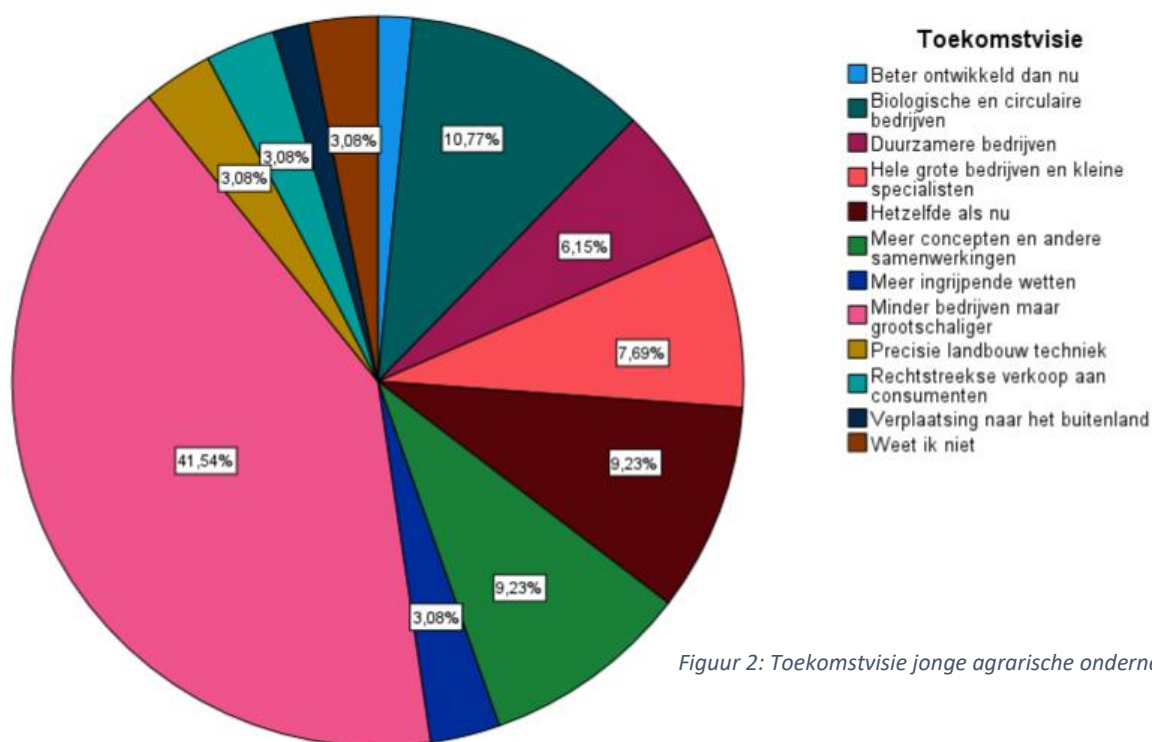
Vaak wordt een agrarische onderneming gestart vanwege de vrijheid en het werken in de praktijk. Echter komt er naast vakmanschap meer bij kijken tijdens het runnen van een agrarisch bedrijf. Onder andere een brede economische-maatschappelijke blik, bewustwording, aanpassingsvermogen en een ondernemende houding. (Dijk, 2016) (Dekkers M. , 2018)

Agrarische ondernemers staan voor diverse maatschappelijke opgaven bij 'voedselproductie', zoals mensenrechten, honger (schaarste), watergebruik, klimaat, dierenrechten, milieugebruiksruimte en biodiversiteit. Hierdoor wordt er een continue aanpassing van het bedrijfsmodel gevraagd. Concrete veranderingen in de agrarische sector zijn: afname van het aandeel van de sector in de nationale economie, daling van de reële prijzen, vermindering van de aantallen bedrijven en arbeidskrachten, toenemende bedrijfsomvang bij de blijvende bedrijven, (sterke) groei van de arbeidsproductiviteit en verschuiving naar minder grondgebonden productierichtingen. Ondernemers in de land- en tuinbouwsector worden geconfronteerd met een toenemende (en niet altijd consequente) regeldruk, een stikstofcrisis en hoge kosten door milieu- en dierenwelzijnseisen. Omdat het maatschappelijk draagvlak onder druk staat (versterkt door o.a. bepaalde beeldbepalende issues zoals fipronilcrisis, EHEC-bacterie en ruiming van dieren bij bestrijdingsplichtige dierziektes) worden ondernemers in de land- en tuinbouw geconfronteerd met het 'license to operate' vraagstuk en het ene na het andere schandaal. (Hogenkamp, 2018) (Dijk, 2016)

Het inspelen op de hierboven genoemde ontwikkelingen kan een uitdaging zijn voor agrarische ondernemers. Deze uitdaging begint bij een ondernemende houding: (financiële) risico's durven nemen, fouten durven maken en experimenteren. Het is zaak om oude denkbeelden, tradities en identiteit los te laten zodat het bedrijf zich aan kan passen aan de steeds sneller veranderende sector. (Dijk, 2016) (Dekkers M. , 2018) (Hogenkamp, 2018)

3.2 Toekomstvisie

In Figuur 2: Toekomstvisie jonge agrarische ondernemers, is te zien hoe jonge agrarische ondernemers denken dat de agrarische sector er in de toekomst uit zal komen te zien. In Figuur 2: Toekomstvisie jonge agrarische ondernemers, komt naar voren dat de meeste jonge agrarische ondernemers denken dat er meer bedrijven verdwijnen, maar dat de overgebleven bedrijven grootschaliger worden. Een andere groep van 11% van de respondenten beweert dat bedrijven biologisch en/of circulair worden. Het grootste deel van de jonge agrarische ondernemers verwacht dus dat bedrijven groter zullen worden en dat de kleine bedrijven zullen verdwijnen. Om een grote agrarische onderneming te kunnen runnen, moet een agrarische ondernemer over verschillende competenties en kwaliteiten beschikken, welke in hoofdstuk 3.3 en 3.4 worden toegelicht.

Figuur 2: Toekomstvisie jonge agrarische ondernemers

3.3 Competenties

Belangrijke eigenschappen die terugkomen bij agrarische ondernemers zijn, risico's durven nemen, doorzettingsvermogen, creativiteit, overtuigingskracht, resultaatgericht werken, commercieel inzicht en betrouwbaar. Andere vaardigheden zoals, marketing, netwerken en financiële administratie zijn ook van belang. (Leensma, 2020) (Rabobank, 2020)

Competenties kunnen worden omschreven als alle vormen van kennis, vaardigheden en andere eigenschappen die nodig zijn om een functie goed te kunnen vervullen. Een competentie kan als rekenom worden gezien: Vaardigheid + kennis + attitude + persoonskenmerken = competentie. (Driessen, 2010)

In het huidige ondernemerschap kunnen vijf competentiedomeinen worden teruggevonden. Deze domeinen bestaan uit twee kerncompetenties. Er zijn tien kerncompetenties te onderscheiden. Deze 10 competenties staan verder uitgewerkt in bijlage 2.(Coppens, 2017) Deze luiden als volgt:

- **Ondernemen met volle inzet**
 - Doorzettingsvermogen
Succesvolle ondernemers gaan door, ook als er tegenslagen of bezwaren zijn. (Coppens, 2017)
 - Zelfkennis
Succesvolle ondernemers weten wat hun sterktes en zwaktes zijn. (Coppens, 2017)
- **Organiserend vermogen**
 - Besef van rendement
Succesvolle ondernemers zijn in staat om resultaten zo efficiënt mogelijk te behalen. (Coppens, 2017)
 - Besluitvaardigheid
Succesvolle ondernemers nemen graag beslissingen en durven beslissingen te nemen, ook als niet iedereen achter deze beslissingen staat. (Coppens, 2017)
- **Doordacht ondernemen**
 - Zelfstandigheid
De ondernemers zijn in staat om in vrijheid te beslissen en te doen wat zij zelf goed achten. (Coppens, 2017)
 - Toekomstgericht plannen
Op basis van hun visie kunnen succesvolle ondernemers een strategie en planning uitwerken. (Coppens, 2017)
- **Samenwerkend ondernemen**
 - Overtuigingskracht
Succesvolle ondernemers beschikken over de kracht om anderen te overtuigen van een bepaald standpunt, de uitvoering van een plan, idee of product aan de hand van argumentatie. (Coppens, 2017)
 - Netwerken vormen
Succesvolle ondernemers bouwen en onderhouden interne en externe netwerken, zodat nieuwe klanten kunnen worden verworven en vaste klanten behouden blijven. (Coppens, 2017)

- **Kansen grijpen**

- Kansen zien

Succesvolle ondernemers kunnen gaten in de markt identificeren en bepalen. (Coppens, 2017)

- Zicht op de markt

Succesvolle ondernemers zijn goed op de hoogte van politieke en maatschappelijke veranderingen, zowel binnen als buiten hun eigen sector. (Coppens, 2017)

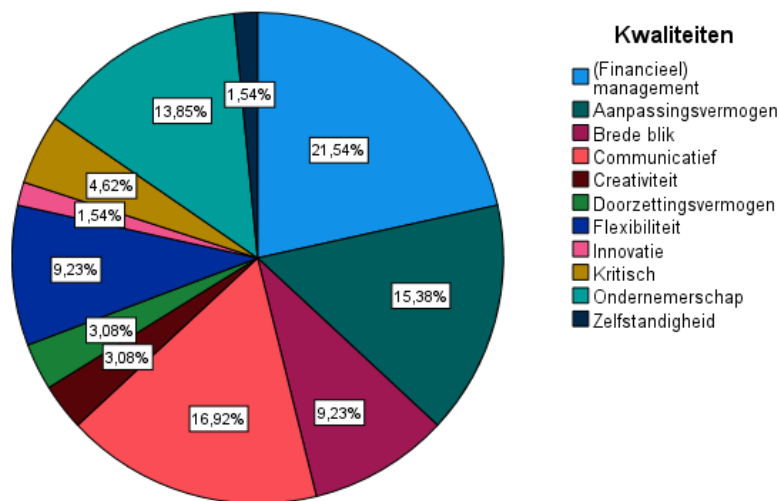
Omdat de agrarische sector continu verandert, zijn er competenties nodig die belangrijker worden in de toekomst. Er zijn zeven competenties, zie bijlage 2 voor de uitwerkingen, die belangrijk zijn voor in de toekomst (De Nationale Vacaturebank, 2020):

- Flexibiliteit
- Digitale communicatie
- Analytisch denken
- Kritisch denken
- Sociale vaardigheden
- Leiderschap
- Multidisciplinair werken

3.4 Kwaliteiten

Kwaliteiten zijn eigenschappen die iets zeggen over wie je bent. Deze eigenschappen zijn persoonskenmerken die in aanleg aanwezig zijn en al vanaf de geboorte actief zijn. Kwaliteiten staan los van wat er is aangeleerd bij de betreffende persoon. (Bertrams, 2021)

In Figuur 3: Belangrijke kwaliteiten alle respondenten, is te zien welke kwaliteiten jonge agrarische ondernemers belangrijk vinden om over te beschikken. Uit Figuur 3: Belangrijke kwaliteiten alle respondenten, is te herleiden dat (financieel) management met name naar voren komt als de meest gekozen kwaliteit onder de jonge agrarische ondernemers. Vervolgens kiezen jonge agrarische ondernemers voor de kwaliteiten communicatief en aanpassingsvermogen. Wat opvalt is dat innovatie en nauwelijks wordt aangegeven als een van de belangrijkste kwaliteiten. Volgens de geïnterviewden is deze kwaliteit wel nodig om mee te kunnen bewegen met de wet- en regelgeving om het agrarisch bedrijf voort te kunnen zetten.

Figuur 3: Belangrijke kwaliteiten alle respondenten

Met name de competenties:

- Samenwerken;
- Doorzettingsvermogen;
- Daadkracht;
- Nieuwsgierigheid;
- Ondernemerschap;
- Flexibiliteit;
- Leidinggeven;
- Communicatief vaardig;
- Creativiteit;
- Bewustwording;
- Transparantie;
- Toekomstgericht;
- Empathisch vermogen

komen terug in de interviews met de secundaire partijen. De competenties uit het literatuuronderzoek van Coppens komen overeen met genoemde competenties die Carin van Huët, Lianne Veenstra, Tjeerd de Groot, Robert van Lierop en Antoon Sanders hebben genoemd.

Tjeerd de Groot licht de competentie 'nieuwsgierigheid' toe: *'Deze competentie is belangrijk doordat veel boeren klem zitten in een soort systeem dat ze alleen maar kostprijsgericht bezig moeten zijn. De enige manier om het hoofd bovenwater is door uit te breiden. Boeren moeten ook nieuwsgieriger worden naar hoe het ook anders kan. Bijvoorbeeld door met minder of dezelfde hoeveelheid middelen meer omzet te genereren.'* (Persoonlijke communicatie, Tjeerd de Groot, 2021)

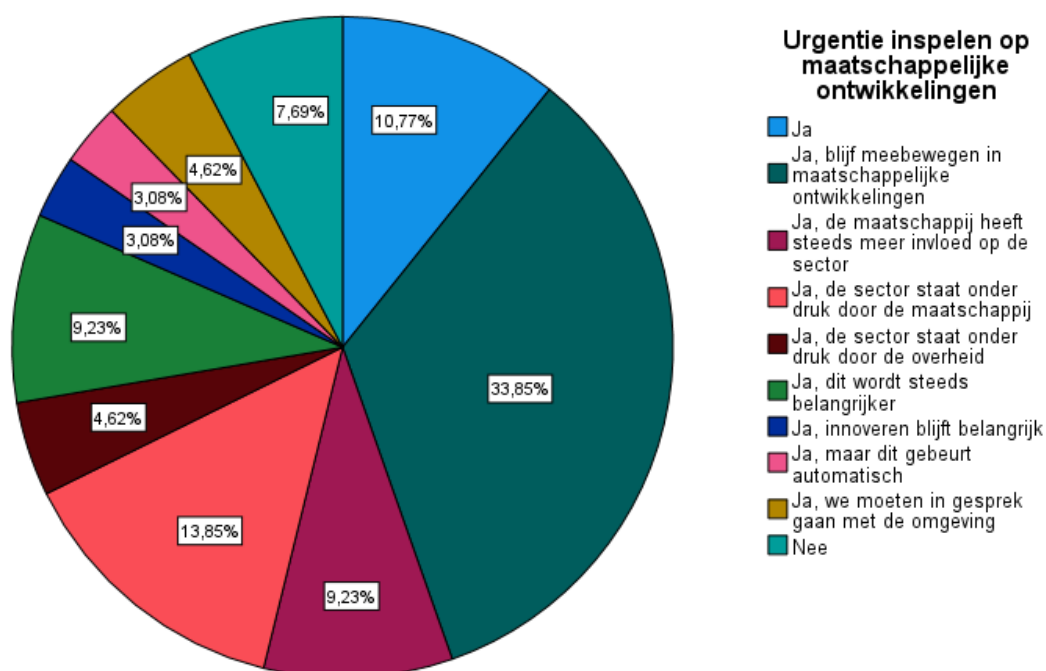
3.5 Voldoende maatschappelijke acceptatie

Alle geïnterviewden gaven aan dat transparantie in de primaire activiteiten op het agrarisch bedrijf en verbinding zoeken met de consument en omgeving zeer belangrijk is om voldoende maatschappelijke acceptatie te krijgen. Daarnaast gaven zij ook aan dat het aansluiten bij netwerken zoals de Agrarische Jongeren Kontakten (AJK's) van belang is, omdat de agrarische ondernemers en de maatschappij hierdoor dichter naar elkaar toe trekken. Verder gaven alle geïnterviewden aan dat agrarische ondernemers moeten laten zien wat hun dagelijkse werkzaamheden zijn. Door middel van een open dag, website bouwen en bijhouden of regelmatig iets op sociale media te plaatsen kan de maatschappij kennis maken met de werkzaamheden van een agrarische ondernemer.

Robert van Lierop vindt dat jonge agrarische ondernemers bijvoorbeeld bij het bouwen van een nieuwe stal, niet alleen vanuit de wet- en regelgeving moeten kijken of iets wel of niet kan. Agrarische ondernemers moeten juist en vooral ook kijken vanuit het maatschappelijke oogpunt of iets mogelijk en/of wenselijk is. *'Volgens de wet- en regelgeving mag een stal misschien wel pal naast een dorp worden gebouwd, maar er kunnen dan de nodige klachten verwacht worden van omwonenden over bijvoorbeeld stankoverlast. Er zijn genoeg plekken om stallen te bouwen op plaatsen waar de omgeving weinig tot geen last heeft van stank.'*, aldus Van Lierop. (Persoonlijke communicatie, Robert van Lierop, 2021)

3.6 Inspelen op sector- en maatschappelijke ontwikkelingen

In Figuur 4: Urgentie inspelen op sector- en maatschappelijke ontwikkelingen, is te zien of jonge agrarische ondernemers het belangrijk vinden om in te spelen op sector- en maatschappelijke ontwikkelingen. Uit de figuur kan worden herleid dat slechts een kleine groep van ongeveer 8% het niet belangrijk vindt om in te spelen op sector- en maatschappelijke ontwikkelingen. Daar staat tegenover dat 92% van de respondenten het wel belangrijk vindt om in te spelen op ontwikkelingen in de agrarische sector en de maatschappij. Het overgrote deel van de respondenten vindt het dus belangrijk om in te spelen op ontwikkelingen in de sectoren en maatschappij. Hiervoor worden verschillende redenen gegeven zoals dat de sector onder druk staat door de overheid of door de maatschappij, innoveren belangrijk blijft of dat er in gesprek moet worden gegaan met de omgeving.

Figuur 4: Urgentie inspelen op sector- en maatschappelijke ontwikkelingen

4. Opleidingsniveau en cursussen jonge agrarische ondernemers

In dit hoofdstuk is te lezen welk opleidingsniveau de jonge agrarische ondernemers hebben gehad en in welke sector zij actief zijn. Ook wordt in dit hoofdstuk beschreven of jonge agrarische ondernemers een cursus of training hebben gevolgd na het afronden van hun opleiding, en welke cursus of training er is gevolgd.

4.1 Groen hoger onderwijs

In het groen hoger onderwijs is het aantal studenten de afgelopen jaren fors gestegen. Het aantal ingeschreven studenten bij de vier agrarische hogescholen Aeres Hogeschool, HAS Hogeschool, Hogeschool Inholland en Van Hall Larenstein steeg van 10.000 in 2013 tot 12.000 in 2017. (Vogelzang, 2018)

De agrarische sector is de kleinste HBO-afdeling met ongeveer 12.000 studenten (Vereniging Hogescholen, 2021).

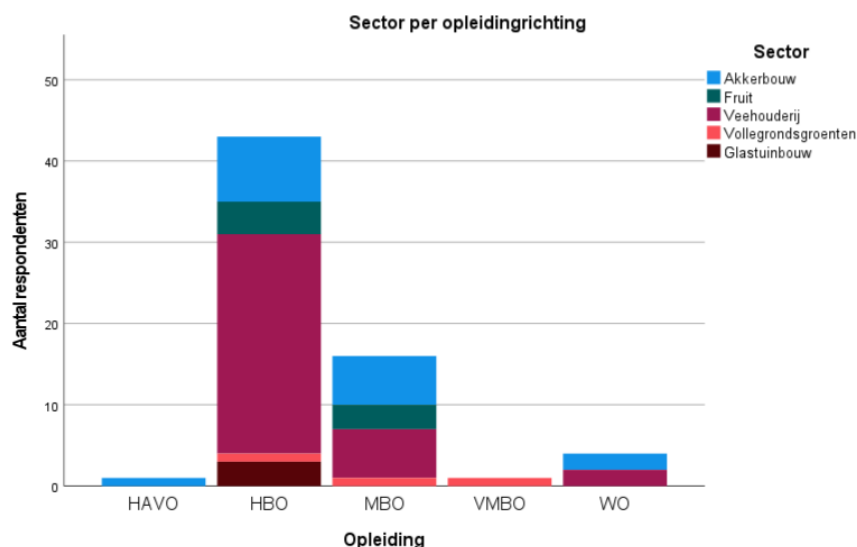
Ook bij Wageningen University and Research (WUR) is in de periode 2013-2017 er een toename zichtbaar van 37,8%. De omvang van het studentenaantal van de WUR is daarmee vergelijkbaar met de omvang van de vier hogescholen gezamenlijk. Een afgeronde studie aan de WUR lijkt misschien niet de meest vanzelfsprekende vooropleiding voor een boer met een agrarisch bedrijf. Toch heeft een universitaire studie voor agrariërs zeker meerwaarde, vinden een aantal jonge agrarische ondernemers. Een studie aan de WUR maakt misschien geen ander soort boer, maar wel een wijzer ondernemer. (Vogelzang, 2018) (Dekkers M. , 2018)

Uit literatuuronderzoek blijkt dat er een grote behoefte is aan MBO'ers en HBO'ers die voorliefde voor groen combineren met technische kennis. De innovatie in de groene sector vraagt om talent. Naast het 'oude' beeld van de traditionele boer, is het van belang om jongeren kennis te laten maken met uitdagingen op het gebied van klimaat, bodemgezondheid en de toenemende eisen van consument en samenleving laat Joris Baecke van ZLTO weten. Scaldabestuurder Hendrik-Jan van Arenthals vindt dat de studenten opgeleid moeten worden voor een wereld die nog niet bekend is. (Schel, 2019)

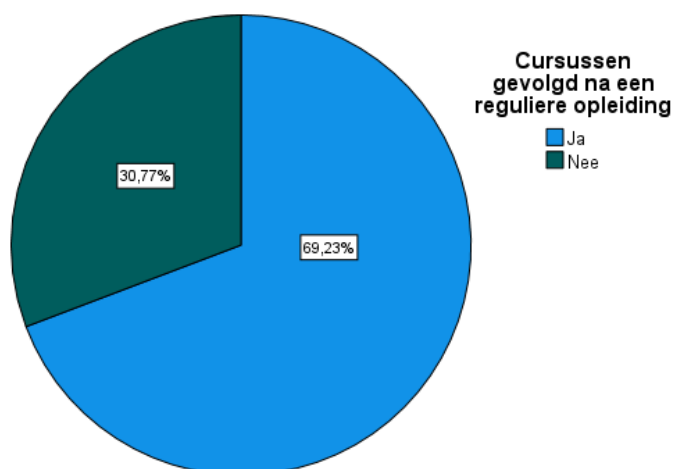
Overige onderwijsorganisaties voor agrarisch onderwijs zijn; Centrum voor Innovatief Vakmanschap (CIV), Opleidingsfonds Procesindustrie (OVP), Kenniscentrum Natuur en Leefomgeving (KCNL), Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (SBB), Kenniscentrum voor Natuur en Leefomgeving Stichting Collectief Agrarisch Natuurbeheer (SCAN), AOC-raad, Onderwijsvernieuwingenprogramma Groen Kennisnetwerk, Ontwikkelcentrum en STOAS Hogeschool. Deze overige onderwijsorganisaties betrekken de rest van de agrosector, zoals banken, accountants en erf betredende bedrijven bij de ontwikkelingen van de agrosector, zodat ook alternatieve bedrijfstvormen mogelijk worden. Dit gebeurt bij regulier onderwijs te weinig. (Kalverkamp & Clazing, 2019)

4.2 Sector en opleidingsniveau

In Figuur 5: Opleidingsniveau per sector, is het opleidingsniveau van de respondenten te zien in combinatie met de sector waarin zij actief zijn. Wat te herleiden is in Figuur 5: Opleidingsniveau per sector, is dat HBO verreweg het meest recente afgeronde opleidingsniveau is, gevolgd door het MBO met het een-na-hoogste afgeronde opleidingsniveau. De jonge agrarische ondernemers met VMBO, HAVO en WO als meest recente afgeronde opleidingsniveau, hebben de minste respondenten. Verder valt er te herleiden dat het grootste deel van de respondenten actief is binnen de sectoren veehouderij en akkerbouw.

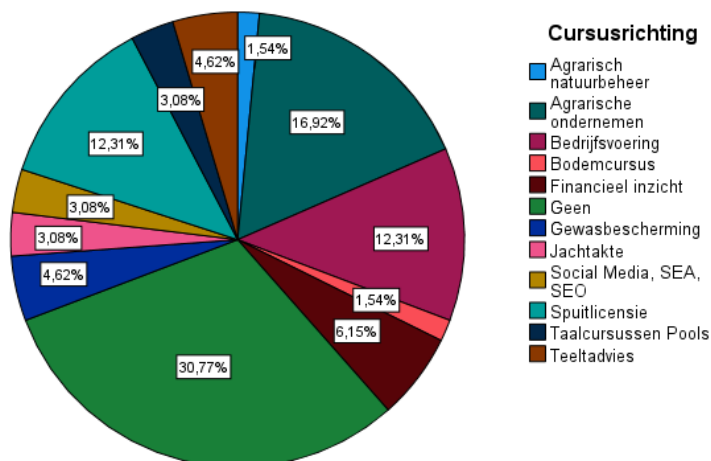

Figuur 5: Opleidingsniveau per sector

Figuur 6: Cursussen volgen na opleiding

In Figuur 6: Cursussen volgen na opleiding, is uitgewerkt of de respondenten na het afronden van het meest recente afgeronde opleiding een cursus of training hebben gevolgd. Het overgrote deel (69%) van de respondenten geeft aan een cursus of training te hebben gevolgd na het afronden van de meest recente opleiding. De minderheid (31%) van de respondenten heeft geen cursus of training gevolgd na het afronden van de meest recente opleiding.

Figuur 7: Gevolgde cursusrichtingen

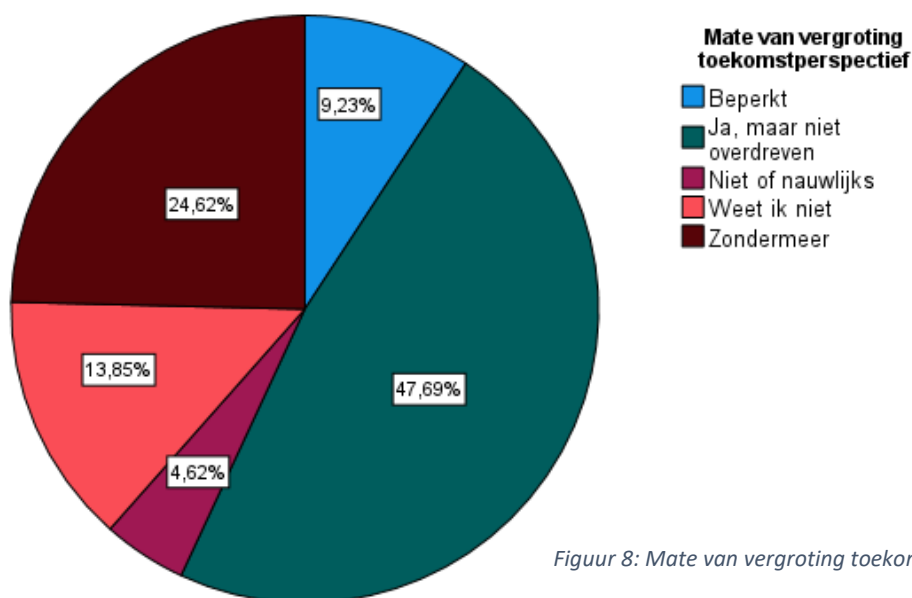
In Figuur 7: Gevolgde cursusrichtingen, is de behoefte van de respondenten weergegeven, welke cursussen of trainingen zij gevolgd hebben. Uit Figuur 7: Gevolgde cursusrichtingen, is te herleiden dat de grootste groep (31%) aangeeft geen interesse te hebben gehad in een cursus. Deze groep heeft ook aangegeven geen cursussen gevolgd te hebben na het afronden van een opleiding. Bij de respondenten die aangaven wel een cursus te hebben gevolgd, gaat de voorkeur uit naar een cursus op het gebied van agrarisch ondernemerschap (17%). Gevolgd door de onderwerpen bedrijfsvoering en spuitlicentie (beiden 12%). Jonge agrarische ondernemers zijn het minst geïnteresseerd in een cursus op het gebied van natuurbeheer.

5. Leven Lang Leren en een toekomstperspectief

In dit hoofdstuk staat beschreven in welke mate jonge agrarische ondernemers zich ervan bewust zijn dat een Leven Lang Leren toekomstperspectief biedt. Daarnaast wordt er ook onderzocht hoeveel tijd en geld jonge agrarische ondernemers bereid zijn om te investeren in persoonlijke ontwikkeling.

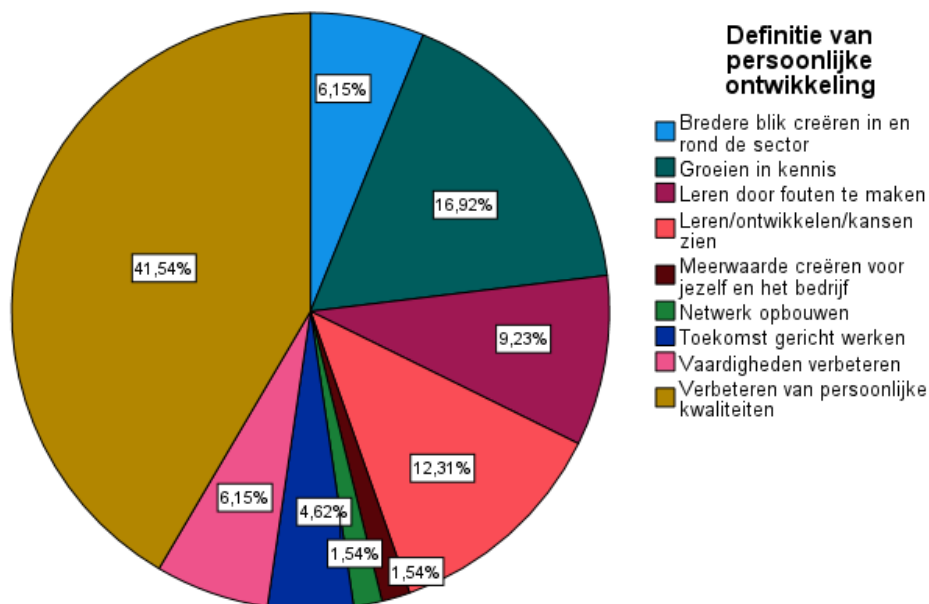
5.1 Belang van persoonlijke ontwikkeling

Het belang van persoonlijke ontwikkeling bij (toekomstige) ondernemers in de agrarische sector is de afgelopen jaren toegenomen door interne en externe ontwikkelingen die het nodige effect hebben op de (toekomstige) bedrijfsopzet en bedrijfsvoering van de bedrijven in de agrarische sector. Snelle technologische ontwikkelingen, maatschappelijke kwesties, internationale concurrentiedruk en de verdwijning van bedrijven zijn voorbeelden hiervan. Om in te kunnen spelen op ontwikkelingen van de omgeving is het voor bedrijven van belang dat persoonlijke ontwikkeling “up to date” en breed inzetbaar wordt. (Dam, 2006) (Elands, 2019) (Dijk, 2016) (Hogenkamp, 2018) (J.W. Velthuisen, 2018)

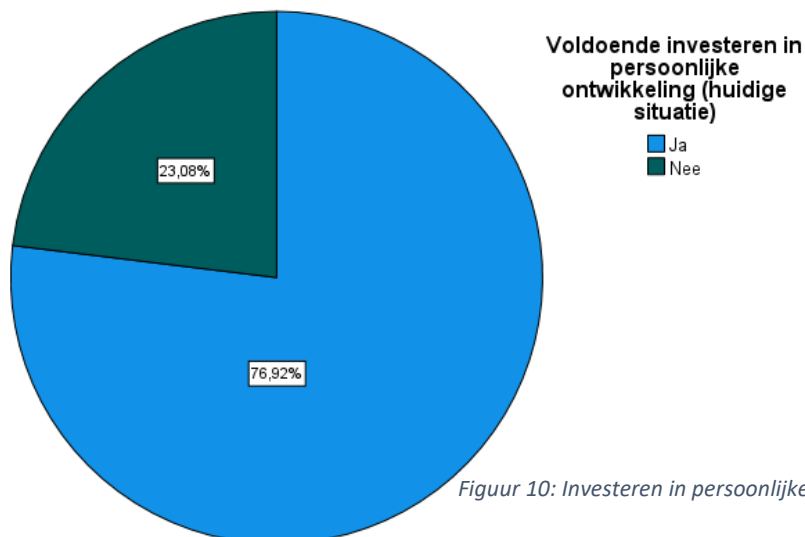
Figuur 8: Mate van vergroting toekomstperspectief

Figuur 8: Mate van vergroting toekomstperspectief, laat zien of jonge agrarische ondernemers vinden dat persoonlijke ontwikkeling het toekomstperspectief vergroot. Uit Figuur 8: Mate van vergroting toekomstperspectief, kan worden herleid dat ongeveer de helft van de jonge agrarische ondernemers zegt dat persoonlijke ontwikkeling het toekomstperspectief vergroot. Ongeveer een kwart van de respondenten vindt zonder twijfel dat persoonlijke ontwikkeling het toekomstperspectief vergroot. Een kleine groep van ongeveer vijf procent denkt dat persoonlijke ontwikkeling het toekomstperspectief niet vergroot.

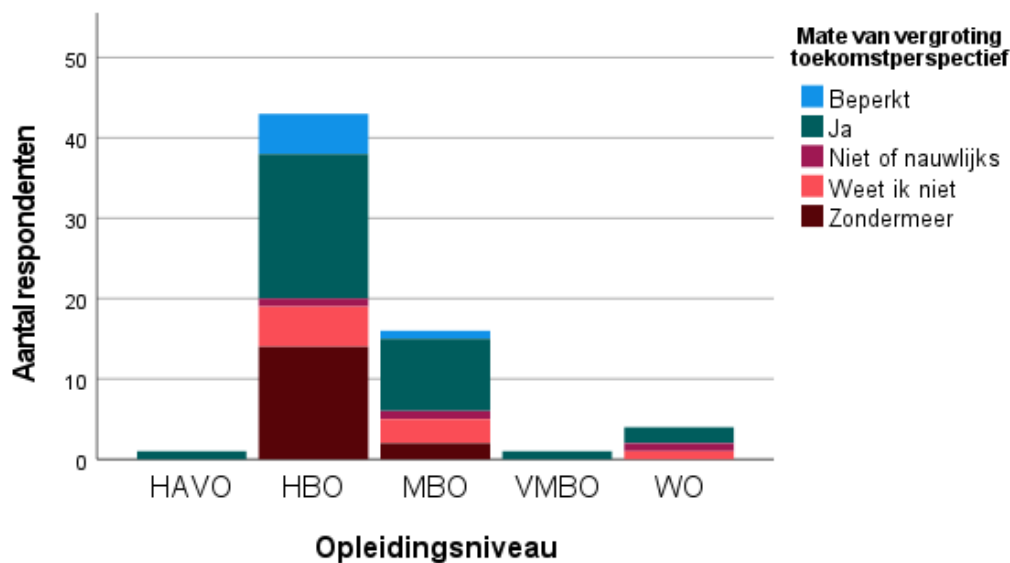
Figuur 9: Definities persoonlijke ontwikkeling

In Figuur 9: Definities persoonlijke ontwikkeling, is te zien hoe jonge agrarische ondernemers denken over de definitie van persoonlijke ontwikkeling. Uit Figuur 9: Definities persoonlijke ontwikkeling, is te herleiden dat het grootste deel van de respondenten bij persoonlijke ontwikkeling denkt aan het verbeteren van persoonlijke kwaliteiten. De op-een-na-grootste groep (17%) ziet persoonlijke ontwikkeling eerder als een groei in kennis in plaats van het verbeteren van kwaliteiten. 'Meerwaarde creëren voor jezelf en het bedrijf' is de associatie die het minst genoemd wordt als er aan jonge agrarische ondernemers gevraagd wordt om persoonlijke ontwikkeling te definiëren.

Figuur 10: Investeren in persoonlijke ontwikkeling

In Figuur 10: Investeren in persoonlijke ontwikkeling, is te zien of jonge agrarische ondernemers vinden dat ze in hun huidige situatie investeren in persoonlijke ontwikkeling. Figuur 10: Investeren in persoonlijke ontwikkeling, is te herleiden dat de minderheid (23%) van de respondenten aangeeft dat zij van zichzelf vinden niet voldoende te investeren in persoonlijke ontwikkeling. 77% van de respondenten ondernemers vinden dat zij momenteel wel voldoende investeren in persoonlijke ontwikkeling.

Figuur 11: Vergroot persoonlijke ontwikkeling toekomstperspectief

In Figuur 11: Vergroot persoonlijke ontwikkeling toekomstperspectief, is te zien hoe de respondenten per meest recente afgeronde opleidingsniveaus denken over het vergroten van het toekomstperspectief door persoonlijke ontwikkeling. Uit Figuur 11: Vergroot persoonlijke ontwikkeling toekomstperspectief, is te herleiden dat een groot deel van de respondenten met een vooropleiding op MBO- en HBO-niveau zich bewust ervan zijn dat persoonlijke ontwikkeling toekomstperspectief biedt.

5.2 Internationale concurrentiedruk

De internationale concurrentiedruk, welke genoemd wordt in de eerste alinea van hoofdstuk 5.1, wordt bevestigd vanuit de interviews. Tijdens de interviews kwam er naar voren dat er meer transparantie komt binnen de primaire sector en meer betrokkenheid van de omgeving.

Daarnaast komt het zelfvoorzienend zijn door landen steeds meer op. Landen willen niet meer afhankelijk zijn van de import waardoor sectoren zich makkelijker kunnen verplaatsen, bijvoorbeeld de varkenshouderij die in China 'booming' is. Intensieve bedrijven met een groot milieugebruiksruimtebeslag zullen als gevolg van de beperkte milieugebruiksruimte in Nederland mogelijk langzaam verdwijnen. Er zijn ook sectoren die niet gemakkelijk verplaatst kunnen worden en in Nederland blijven, bijvoorbeeld bedrijven met hoogwaardige gewassen als sla, tomaten, aardappelen en uien.

Volgens Robert van Lierop, bedrijfsadviseur, zal de verduurzaming doorgaan en door de maatschappelijke druk zal het aantal grote bedrijven steeds minder worden. De groei in het aantal grote bedrijven met bijvoorbeeld megastallen zal dus beperkt plaatsvinden. Ook zal volgens Van Lierop de veestapel krimpen, maar zal Nederland op het gebied van kennis en innovatie wel proberen de beste van de wereld te blijven. (Persoonlijke communicatie, Robert van Lierop, 2021)

Lianne Veenstra, agrarisch ondernemerscoach, denkt dat er een grotere diversiteit tussen de bedrijven zal ontstaan. *‘De tijd waarin alle agrarische ondernemers dezelfde kant op gaan en alleen maar denken aan schaalvergroting is voorbij.’* Veenstra denkt dat door de druk en het geluid van de maatschappij veel bedrijven een andere richting op gaan. (Persoonlijke communicatie, Lianne Veenstra, 2021)

5.3 Technologische veranderingen

De geïnterviewden gaven allen aan dat er op technologisch gebied veranderingen zullen komen in automatisering, robotisering en dat data steeds belangrijker wordt. Tijdens de interviews zijn er voorbeelden naar boven gekomen als precisiebemesting en het gebruik van drones. Zulke voorbeelden zijn verdere verfijningen van het huidige systeem van onder andere precisielandbouw.

Lianne Veenstra geeft aan dat innovaties en ontwikkelingen in technieken altijd door zullen blijven gaan, maar geeft aan dat de grenzen met betrekking tot automatisering voor veel sectoren in de land- en tuinbouw wel bereikt zijn. (Persoonlijke communicatie, Lianne Veenstra, 2021)

Robert van Lierop benadrukt dat er binnen land- en tuinbouw alleen geïnnoveerd en vernieuwd kan worden als er positieve bedrijfseconomische resultaten geboekt worden. (Persoonlijke communicatie, Robert van Lierop, 2021)

5.4 Economische veranderingen

Alle geïnterviewden gaven indirect aan dat het verdienmodel van de agrarische onderneming goed moet zijn en er mogelijkheden zijn voor andere verdienmodellen. De geïnterviewden geeft vanuit hun achtergronden andere voorbeelden.

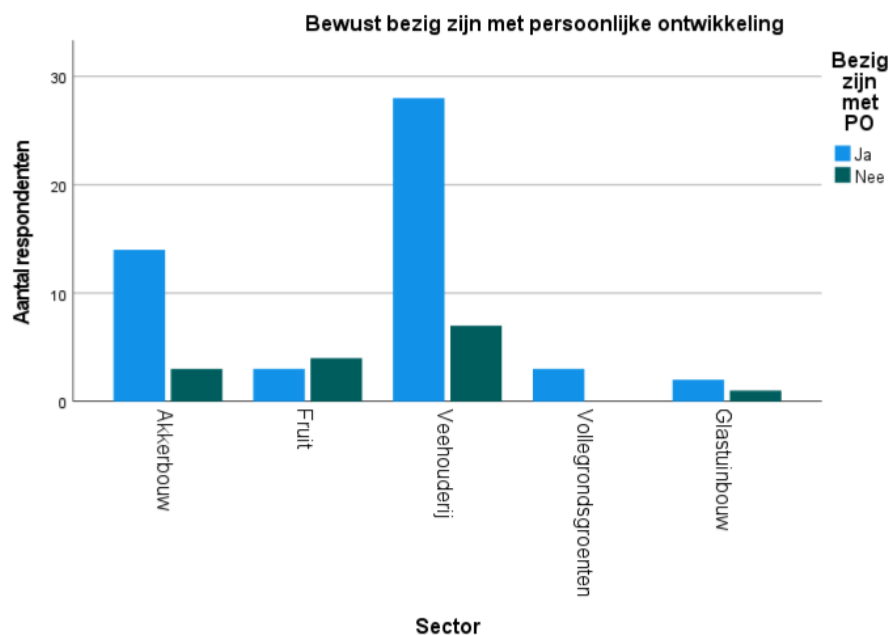
Carin van Huët gaf tijdens haar interview aan dat het verdienmodel van het product goed moet zijn. *‘Er zijn veel veranderingen gaande, maar dat geeft ook mogelijkheden om op in te spelen.’* Volgens Van Huët zullen een aantal sectoren, met name de varkenshouderij, het heel moeilijk krijgen door alle veranderingen die gaande zijn, waardoor deze specifieke sectoren geconfronteerd worden met hoge extra kosten. De marges binnen de agrarische sectoren zijn soms heel klein, waardoor het moeilijk wordt voor de agrarische sectoren om met nieuwe veranderingen en regels geld te verdienen. Volgens Van Huët moet de overheid niet investeren in het opkopen van agrarische ondernemers. *‘De agrarische ondernemers die van plan zijn om te stoppen zullen toch wel stoppen en in de ondernemers die door willen gaan moet meer worden geïnvesteerd.’* (Persoonlijke communicatie, Carin van Huët, 2021)

Volgens Lianne Veenstra zullen door de veranderingen die gaan spelen binnen de agrarische bedrijven, ook andere verdienmodellen ontstaan, bijvoorbeeld kamperen bij de boer en zorgboerderijen. Veenstra geeft aan dat het in de toekomst niet meer alleen om de primaire activiteiten gaat, maar ook om neventakken. (Persoonlijke communicatie, Lianne Veenstra, 2021)

Tjeerd de Groot vindt dat jonge agrarische ondernemers om moeten schakelen naar het vermarkten van producten en/of diensten met hoge toegevoegde waarde. Dit kan bijvoorbeeld doordat agrarische ondernemers met vraag gestuurde concepten gaan werken die geen schade veroorzaken en goed zijn voor het milieu en de aarde. Deze concepten zijn voor de jonge agrarische ondernemers de mogelijkheid om een hogere toegevoegde waarde te genereren voor hun product. (Persoonlijke communicatie, Tjeerd de Groot, 2021)

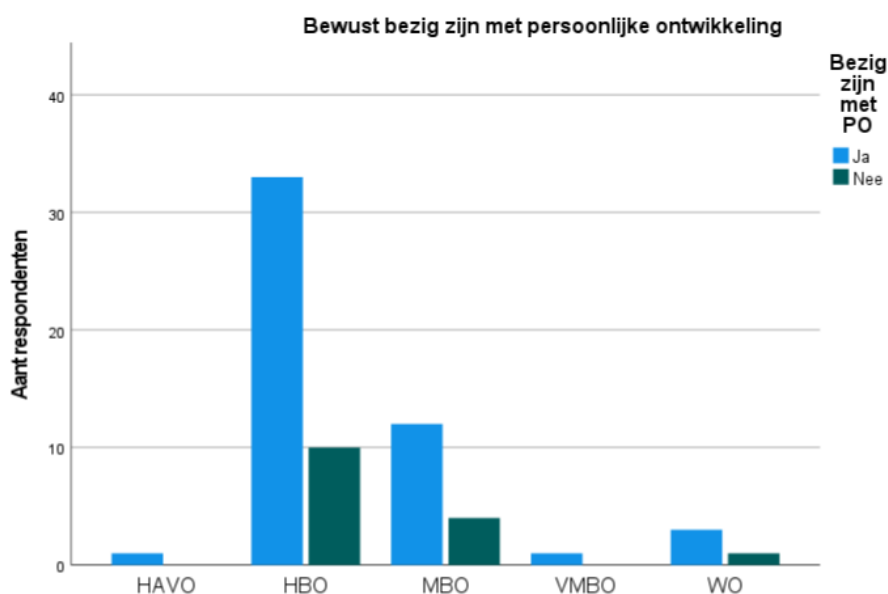
Robert van Lierop zegt dat als het gaat om de kostprijs, het onder Nederlandse omstandigheden steeds moeilijker is om te gaan voor kostprijsleiderschap. Nederland heeft door de beperkte ruimte niet de omstandigheden om als goedkoopste, voedsel te produceren. Er zijn genoeg plaatsen in de wereld waar de kostprijs lager is dan in Nederland. Van Lierop denkt wel dat de bedrijven die overblijven steeds beter in elkaar gaan zitten en een kwalitatief uitstekend product produceren. Er komen betere ondernemers aan het roer en Van Lierop ziet dat degene die het bedrijf overnemen een hoger opleidingsniveau hebben gehad. (Persoonlijke communicatie, Robert van Lierop, 2021)

In Figuur 12: Bewust bezig zijn met persoonlijke ontwikkeling, is te zien of de respondenten bewust bezig zijn met persoonlijke ontwikkeling in combinatie met de sector waarin de jonge agrarische ondernemers actief zijn. Hieruit te herleiden dat jonge agrarische ondernemers binnen de sectoren akkerbouw en veehouderij bewust bezig zijn met persoonlijke ontwikkeling.

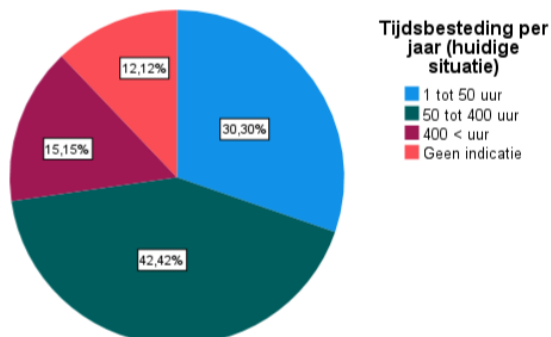

Figuur 12: Bewust bezig zijn met persoonlijke ontwikkeling

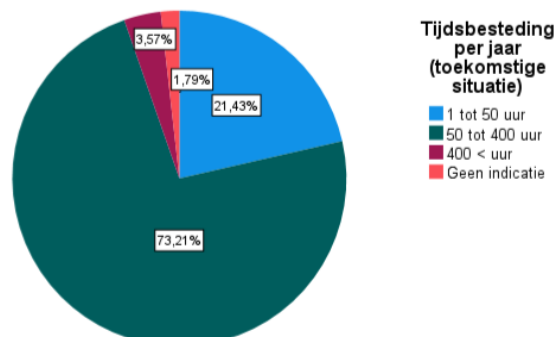
In Figuur 13: Bewust bezig zijn met persoonlijke ontwikkeling, is het opleidingsniveau van de respondenten weergegeven in combinatie met bewust bezig zijn met persoonlijke ontwikkeling. Hieruit kan worden afgeleid dat de respondenten op HBO- en MBO-niveau bewust bezig zijn met persoonlijke ontwikkeling.

Figuur 13: Bewust bezig zijn met persoonlijke ontwikkeling

Figuur 14: Tijdsbesteding huidige situatie

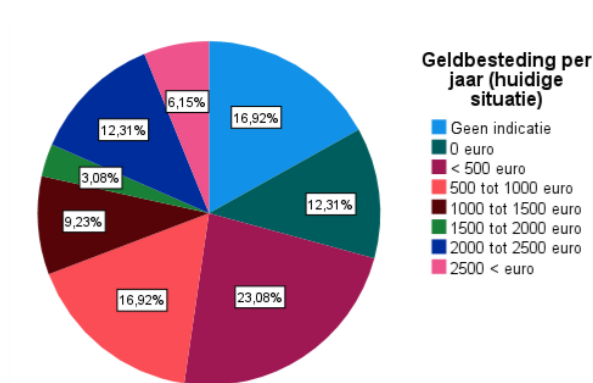

Figuur 15: Tijdsbesteding toekomstige situatie

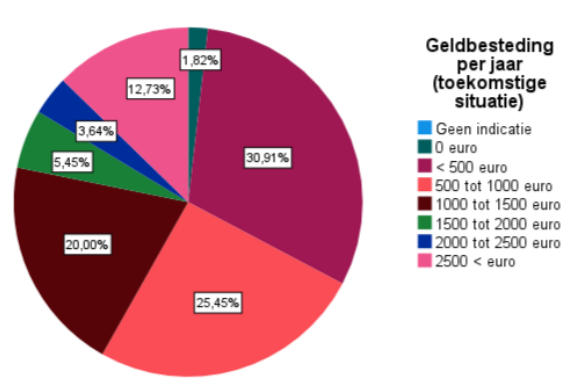
Als we de resultaten vergelijken wat jonge agrarische ondernemers invullen met de tijd die ze willen investeren in persoonlijke ontwikkeling in de huidige en toekomstige situatie, valt er te herleiden dat de groep van 50 tot 400 uur investeren in persoonlijke ontwikkeling per jaar een flink stuk groter wordt, zie Figuur 14: Tijdsbesteding huidige situatie Figuur 15: Tijdsbesteding toekomstige situatie. Daarbij zien we dat de jonge agrarische ondernemers die tussen de 1 en 50 uur investeren in persoonlijke ontwikkeling afneemt

In de enquête is gevraagd hoeveel uren per jaar jonge agrarische ondernemers besteden aan persoonlijke ontwikkeling en aan welke vorm van persoonlijke ontwikkeling zij deze tijd besteden. De respondenten die aangaven tussen de één en vijftig uur per jaar te investeren in persoonlijke ontwikkeling, doen dit aan de hand van cursussen en trainingen. De respondenten die aangaven tussen de vijftig en vierhonderd uur te investeren in persoonlijke ontwikkeling, doen dit voor een groot deel middels deelname aan cursussen en trainingen, en daarbij lezen zij ook vakbladen, online bronnen en dergelijke.

De personen die meer dan vierhonderd uur per jaar investeren in persoonlijke ontwikkeling interpreteren ook ervaringen uit de praktijk als persoonlijke ontwikkeling. Figuur 14: Tijdsbesteding huidige situatie Figuur 15: Tijdsbesteding toekomstige situatie, is te zien dat jonge agrarische ondernemers bereid zijn in de toekomst meer tijd te besteden aan persoonlijke ontwikkeling. Echter is er ook een groep die aangeeft geen indicatie te kunnen geven van de tijdsbesteding aan persoonlijke ontwikkeling per jaar.

Figuur 16: Gelddbesteding toekomstige situatie

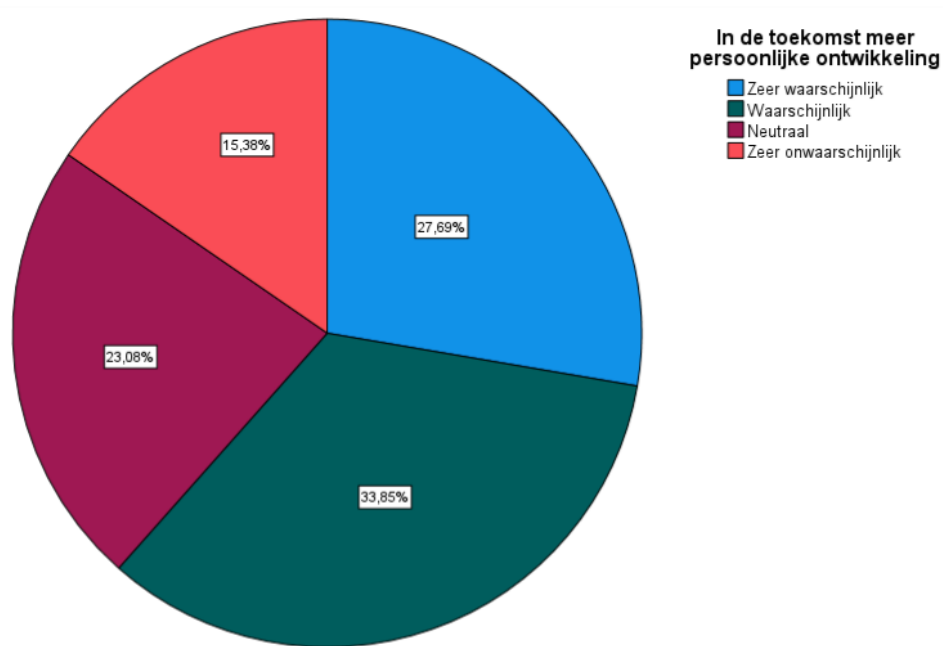

Figuur 17: Gelddbesteding huidige situatie

Als de resultaten worden vergeleken met wat jonge agrarische ondernemers aangeven met het bedrag dat ze bereid zijn jaarlijks te investeren in persoonlijke ontwikkeling, kan er een duidelijke verandering worden geconstateerd, zie Figuur 16: Gelddbesteding toekomstige situatie

Figuur 17: Gelddbesteding huidige situatie. Iedere respondent heeft voor de toekomst een bedrag ingevuld, waar in de huidige situatie nog een op de zes respondenten geen indicatie heeft ingevuld. Wat opvalt is dat in de toekomst de helft van de respondenten bereid is om meer dan €500 te investeren in persoonlijke ontwikkeling. Er zijn zelfs meer respondenten die bereid zijn om in de toekomst meer dan €2500 te investeren in persoonlijke ontwikkeling dan in de huidige situatie.

In Figuur 18: Meer investeren in persoonlijke ontwikkeling in de toekomst, is te zien hoe waarschijnlijk het is dat jonge agrarische ondernemers in de toekomst meer investeren in persoonlijke ontwikkeling dan dat zij nu doen. De grootste groep van de jonge agrarische ondernemers zal in de toekomst waarschijnlijk of zeer waarschijnlijk meer investeren in persoonlijke ontwikkeling dan in de huidige situatie. De kleinste groep geeft aan dat het zeer onwaarschijnlijk is dat zij in de toekomst meer zullen investeren in persoonlijke ontwikkeling dan dat zij nu doen.

Figuur 18: Meer investeren in persoonlijke ontwikkeling in de toekomst

6. Bereidheid persoonlijke ontwikkeling

In dit hoofdstuk staat uitgewerkt in hoeverre jonge agrarische ondernemers bereid zijn om tijd en geld te investeren in persoonlijke ontwikkeling. In dit hoofdstuk staan eveneens redenen voor de geringe belangstelling van cursussen en trainingen.

6.1 Leven Lang Leren

Doorlopend bezig zijn met persoonlijke ontwikkeling kan gezien worden als onderdeel van 'een Leven Lang Leren'. Het begrip 'een Leven Lang Leren' kan worden omschreven als: 'het geheel van doelgerichte leeractiviteiten, die doorlopend worden ondernomen met het doel kennis, vaardigheden en competenties te versterken'.

In de samenleving wordt een beroep gedaan op de veerkracht van werknemers en ondernemers om zich aan te passen en te ontplooien, ook na een reguliere opleiding. (Velthuisen & Starink, 2018)

Persoonlijke ontwikkeling wordt verbreed door het ontwikkelen van persoonlijke eigenschappen, kennis, inzicht, vaardigheden, ervaringen en sociale behoeften om zo sociale functies in de maatschappij te kunnen vervullen. Onderwerpen die hierin worden meegenomen zijn overtuiging, identiteit en missie. (Meijers & Hoppen, 2015)

'Een Leven Lang Leren' bestaat uit drie manieren van leren (Velthuisen & Starink, 2018):

- Formeel leren: georganiseerd leren, met een diploma of certificaat als gevolg.
- Niet-formeel leren: georganiseerd leren zonder diploma.
- Informeel leren: leren door te doen.

'Een Leven Lang Leren' betekent niet alleen het verwerven van kennis over een bepaald onderwerp, maar ook het verwerven van de vaardigheden om een bepaalde taak uit te voeren. (Velthuisen & Starink, 2018)

Door veranderingen in de omgeving, op maatschappelijk gebied of in een sector is het van belang om aan te kunnen passen en mee te gaan met de ontwikkelingen die zich voordoen. Het is dus belangrijk dat mensen nieuwe kennis en vaardigheden blijven opdoen. Dit kan worden verstaan onder de term 'Een Leven Lang Leren'. (Kuijpers & Van der Meer, 2017) (Velthuisen & Starink, 2018)

6.2 Belang van persoonlijke ontwikkeling

Alle geïnterviewden gaven aan dat persoonlijke ontwikkeling heel belangrijk is. Ondernemers hebben te maken met allerlei aspecten en moeten over veel onderwerpen van alles weten, bijvoorbeeld wet- en regelgeving en nieuwe technieken.

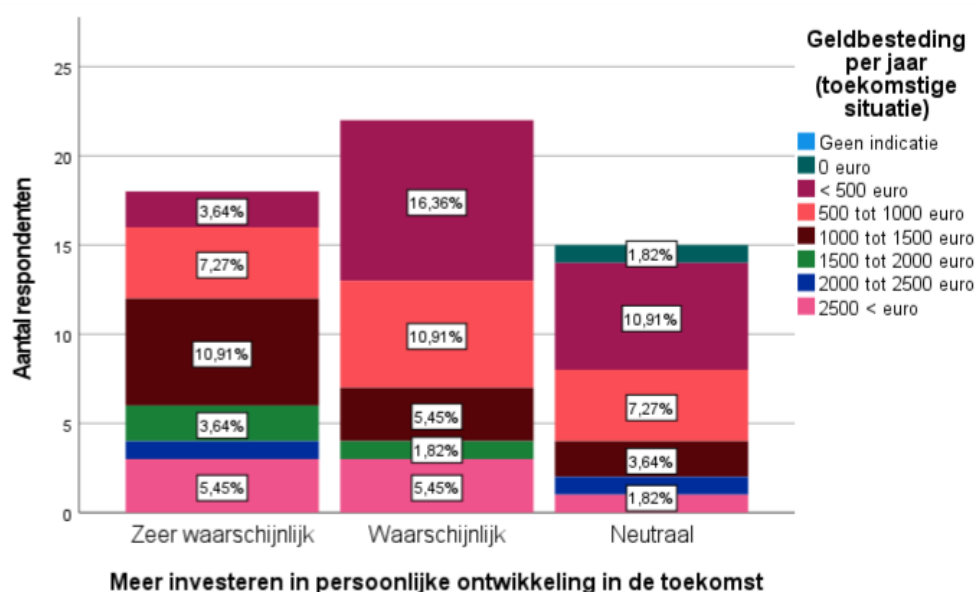
Antoon Sanders vindt dat agrarische ondernemers om connecties te leggen met de maatschappij een bepaald niveau van abstract denken nodig hebben. (Persoonlijke communicatie, Antoon Sanders, 2021)

Volgens Carin van Huët zijn jonge agrarische ondernemers tegenwoordig beter geschoold, maar alles wat zij doen staat in het teken van het bedrijf thuis. De groep jonge agrarische ondernemers die zich breder oriënteren en deze kennis (vervolgens later) meenemen in hun eigen bedrijfsvoering is nog klein. Er wordt volgens Van Huët, omdat jonge agrarische ondernemers te druk zijn met het bedrijf thuis, te weinig aandacht geschonken aan persoonlijke ontwikkeling. Het zou goed zijn, in de zin dat dit bijvoorbeeld meerwaarde kan hebben bij de verdere doorontwikkeling van het bedrijf, dat de jonge agrarische ondernemers in aanloop hier meer aandacht aan zouden besteden. (Persoonlijke communicatie, Carin van Huët, 2021)

Lianne Veenstra vindt persoonlijke ontwikkeling bij jonge agrarische ondernemers heel belangrijk. Jonge agrarische ondernemers zijn steeds beter geschoold, maar ook Veenstra geeft net zoals Van Huët aan, dat alles wat jonge agrarische ondernemers doen in het teken van het bedrijf thuis staat. Er zijn jonge agrarische ondernemers die zich breder oriënteren en deze kennis later ook meenemen in hun eigen bedrijfsvoering. Hier zou volgens Veenstra meer aandacht aan mogen worden geschonken. (Persoonlijke communicatie, Lianne Veenstra, 2021)

Tjeerd de Groot geeft ook aan dat dat persoonlijke ontwikkeling een cruciale factor is. De wereld verandert snel en het onderwijs loopt hierop achter. Jonge agrarische ondernemers moeten aandacht besteden aan zichzelf om zich te blijven ontwikkelen. (Persoonlijke communicatie, Tjeerd de Groot, 2021)

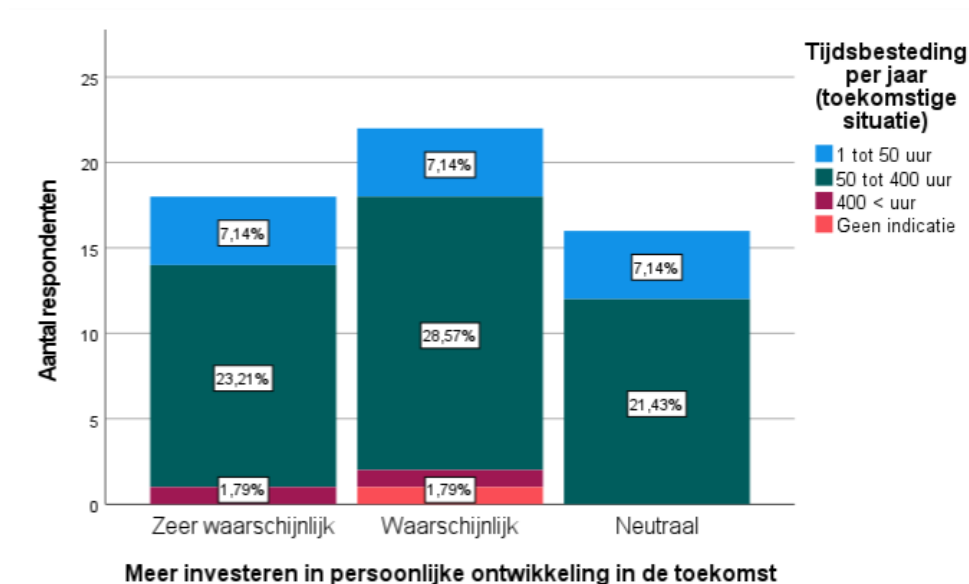
Ook Robert van Lierop onderschrijft het belang van persoonlijke ontwikkeling bij jonge agrarische ondernemers. *‘Natuurlijk moet iedereen kilometers maken om praktijkervaring op te doen, maar hier is allereerst een basis voor nodig. Door ervaringen uit de praktijk komen jonge agrarische ondernemers er achter wat ze moeten leren en naarmate ze ouder worden zullen jonge agrarische ondernemers ook van hun eigen ervaringen leren.’* (Persoonlijke communicatie, Robert van Lierop, 2021)

Figuur 19: Geldbesteding toekomst in combinatie met meer persoonlijke ontwikkeling in de toekomst

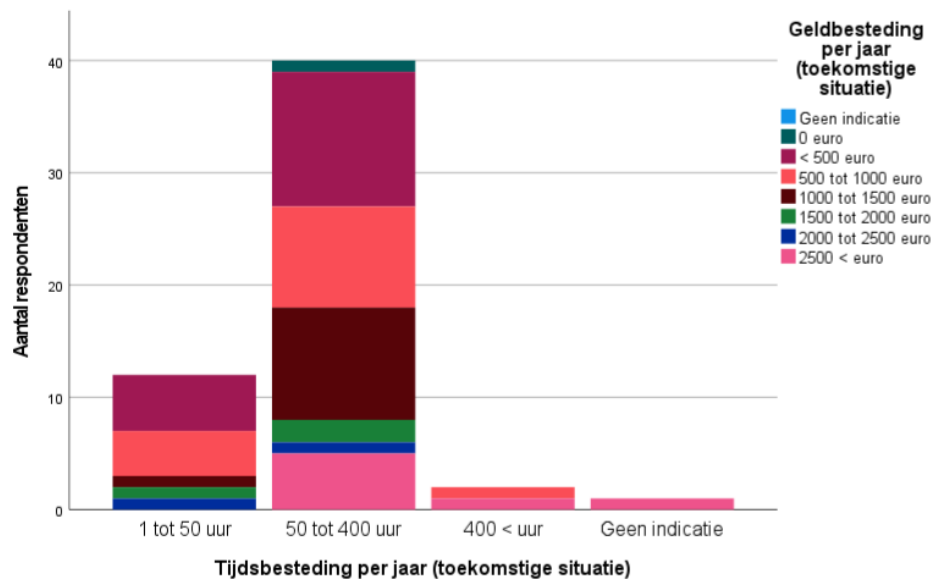
In Figuur 19: Geldbesteding toekomst in combinatie met meer persoonlijke ontwikkeling in de toekomst, is te zien hoe waarschijnlijk het is of de totale populatie wil investeren in persoonlijke ontwikkeling in combinatie met welk bedrag jonge agrarische ondernemers jaarlijks willen investeren in de toekomst. Zoals te zien is in de figuur zijn de jonge agrarische ondernemers die 'zeer waarschijnlijk' meer willen investeren in persoonlijke ontwikkeling ook bereid ervoor te betalen. Meer dan de helft van de respondenten die 'zeer waarschijnlijk' hebben ingevuld zijn bereid om meer dan duizend euro per jaar te investeren in persoonlijke ontwikkeling. De jonge agrarische

ondernemers die 'waarschijnlijk' of 'neutraal' hebben ingevuld zijn slechts voor een op de drie bereid om meer dan duizend euro te investeren in persoonlijke ontwikkeling.

Figuur 20: Tijdsbesteding toekomst in combinatie met meer persoonlijke ontwikkeling in de toekomst

In Figuur 20: Tijdsbesteding toekomst in combinatie met meer persoonlijke ontwikkeling in de toekomst, is te zien hoe waarschijnlijk het is of de totale populatie wil investeren in persoonlijke ontwikkeling in combinatie met hoeveel uren jonge agrarische ondernemers jaarlijks willen investeren in de toekomst. Uit de figuur kan worden herleid dat als de respondenten aangeven meer te willen investeren in persoonlijke ontwikkeling, ook bereid zijn om voor een groot deel tussen de 50 en 400 uur per jaar te investeren in persoonlijke ontwikkeling. Verder valt op dat de jonge agrarische ondernemers die zeggen 'waarschijnlijk' of 'zeer waarschijnlijk' meer willen investeren in persoonlijke ontwikkeling zelfs meer dan 400 uur per jaar te willen investeren in persoonlijke ontwikkeling.

Figuur 21: De financiële- en tijdsbesteding aan persoonlijke ontwikkeling in de toekomst

In Figuur 21: De financiële- en tijdsbesteding aan persoonlijke ontwikkeling in de toekomst, is de financiële bijdrage per jaar in de toekomstige situatie te zien in combinatie met de tijdsbesteding aan persoonlijke ontwikkeling in de toekomst. Zoals te zien is in de figuur, is de grootste groep respondenten bereid om tussen de vijftig en vierhonderd uur per jaar te investeren in persoonlijke ontwikkeling. Slechts een enkele respondent geeft aan niets te willen investeren in persoonlijke ontwikkeling. Ongeveer de helft van de respondenten die bereid zijn om tussen de vijftig en vierhonderd uur per jaar te investeren in persoonlijke ontwikkeling, zijn bereid om meer dan duizend euro per jaar te besteden aan persoonlijke ontwikkeling. De conclusie uit Figuur 21: De financiële- en tijdsbesteding aan persoonlijke ontwikkeling in de toekomst, luidt als volgt: hoe meer tijd de totale populatie investeert in persoonlijke ontwikkeling, hoe meer geld de totale populatie eraan wil besteden.

6.3 Aanbod van persoonlijke ontwikkeling

De geïnterviewden gaven allemaal aan dat jonge agrarische ondernemers het enkel met praktische specifieke beroepsvaardigheden niet redden. Ze lopen als het ware achter de feiten en ontwikkelingen aan. Zonder persoonlijke ontwikkeling is er meer kans dat een verdere doorontwikkeling van hun bedrijven met betrekking tot bedrijfsopzet en bedrijfsvoering stagneert.

Volgens Carin van Huët leren agrarische ondernemers veel belangrijke zaken uit de praktijk, maar waar veel agrarische ondernemers op moeten letten is bedrijfsblindheid. *'Het is altijd nuttig en leerzaam om zaken te leren buiten het eigen bedrijf. Dit kan al door goed naar andere bedrijven te kijken en ook de theorie niet te vergeten. De theorie is van groot belang binnen de bedrijfsvoering'.* (Persoonlijke communicatie, Carin van Huët, 2021)

Lianne Veenstra vindt dat partijen hun krachten zouden moeten bundelen in plaats van elkaar de tent uit te concurreren met allerlei soorten cursussen. Ook geeft Veenstra aan dat veel jonge agrarische ondernemers denken dat wanneer ze moeten investeren in persoonlijke ontwikkeling, zaken moeten gaan leren waarin ze niet goed in zijn. Dat kost vaak veel energie en boekt bij de meesten weinig motivatie en weinig resultaat. *'Het kan ook heel leerzaam en nuttig zijn om juist zaken te leren op het gebied waarin je wel goed bent. De dingen die je hierover leert zullen dan ook sneller op worden genomen en minder moeite kosten.'* (Persoonlijke communicatie, Lianne Veenstra, 2021)

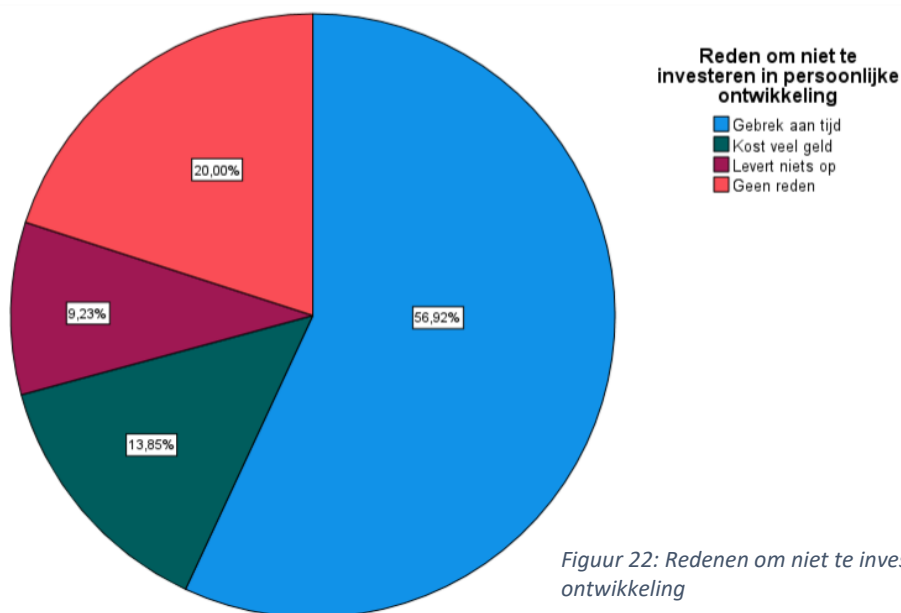
Volgens Robert van Lierop zit er een kloof tussen de praktijk en scholing. Scholing is volgens hem een belangrijke manier om de basis te leren. Van Lierop geeft aan dat het een goed idee is om bijvoorbeeld met een clubje gelijkgestemden eens in de maand samen te komen en dan te werken aan een vraagstuk dat ze in de praktijk hebben meegemaakt. Bij het vraagstuk wordt er gekeken welke specialist hiervoor gevraagd moet worden om het clubje gelijkgestemden te begeleiden. Hierdoor zien agrarische ondernemers het nut van persoonlijke ontwikkeling in. (Persoonlijke communicatie, Robert van Lierop, 2021)

6.4 Redenen voor geringe belangstelling

De meeste geïnterviewden gaven aan dat de jonge agrarische ondernemers weinig tot niet op de hoogte zijn van cursussen en wat deze inhouden. De mensen die een cursus hebben gevolgd en ervaren hoe het is, hebben een cursus als nuttig ervaren. De agrarische ondernemers denken vaak dat het niet nuttig is waardoor ze geen tijd nemen om een cursus of training te volgen. De prioriteit wordt in eerste instantie gelegd om bij het eigen bedrijf zoveel mogelijk uren te maken want daar wordt immers de omzet gerealiseerd.

Robert van Lierop geeft aan dat veel agrarische ondernemers de behoefte niet hebben om zaken te leren via agrarische dienstverleners. Deze dienstverleners doen immers in de ogen van de ondernemers in de land- en tuinbouw 'een ander vak'. Ook is Van Lierop de mening toegedaan dat de dienstverleners anders tegen trends en ontwikkelingen aan kunnen kijken dan de ondernemers van de primaire bedrijven en dan is dat 'een hobbel' om bij of via de dienstverleners scholing te volgen. (Persoonlijke communicatie, Robert van Lierop, 2021)

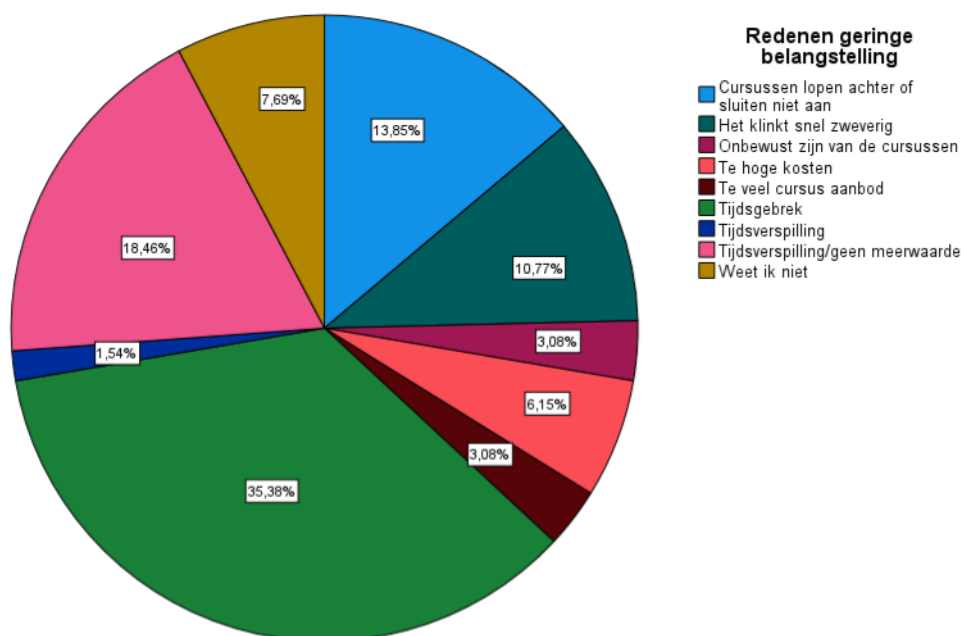
In Figuur 22: Redenen om niet te investeren in persoonlijke ontwikkeling, worden de redenen gegeven van de respondenten die niet meer willen investeren in persoonlijke ontwikkeling. Het overgrote deel van de respondenten binnen deze groep die niet meer wil investeren in persoonlijke ontwikkeling (57%) geeft aan dat er een gebrek is aan tijd wat hen weerhoudt om te investeren in persoonlijke ontwikkeling.

Figuur 22: Redenen om niet te investeren in persoonlijke ontwikkeling

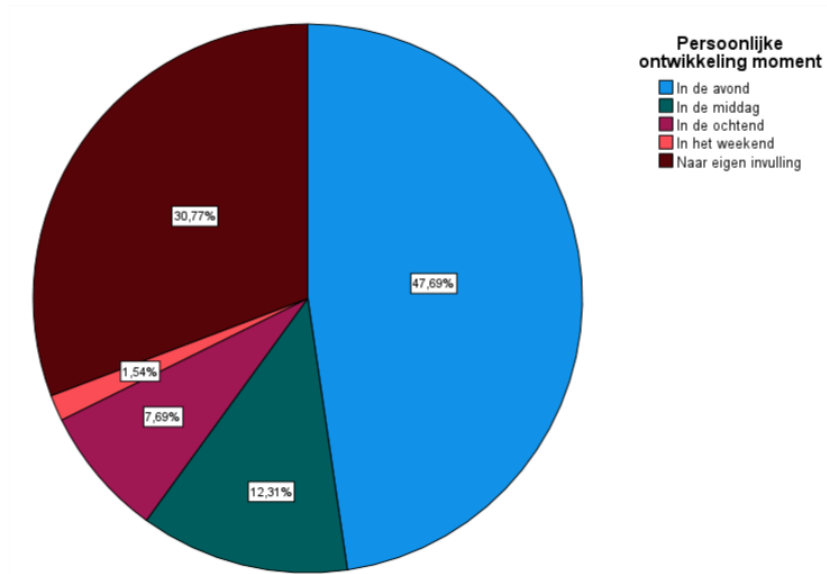
In Figuur 23: Redenen voor geringe belangstelling in persoonlijke ontwikkeling, worden de redenen van jonge agrarische ondernemers gegeven waarom zij denken dat er een geringe belangstelling is voor persoonlijke ontwikkeling. De meest voorkomende reden waarom jonge agrarische ondernemers denken dat er weinig belangstelling is om aan cursussen of trainingen deel te nemen, is tijdsgebrek (35%).

Daarnaast volgen de redenen dat cursussen hoge kosten met zich mee brengen en vaak achterlopen op de praktijk. Andere redenen om niet deel te nemen aan persoonlijke ontwikkeling zijn: het klinkt snel zweverig, onwetendheid van de cursussen, te hoge kosten en te veel cursusaanbod.

Figuur 23: Redenen voor geringe belangstelling in persoonlijke ontwikkeling

In Figuur 24: Het beste moment van persoonlijke ontwikkeling, is te zien op welk moment jonge agrarische ondernemers bereid zijn om te investeren in persoonlijke ontwikkeling. De figuur laat zien dat jonge agrarische ondernemers het liefst in de avonduren aan persoonlijke ontwikkeling te willen werken (48%). Jonge agrarische ondernemers geven ook aan om persoonlijke ontwikkeling naar eigen invulling in te delen (31%).

Figuur 24: Het beste moment van persoonlijke ontwikkeling

7. Jonge agrarische ondernemers motiveren

In dit hoofdstuk staat beschreven hoe jonge agrarische ondernemers het beste kunnen worden gemotiveerd om te investeren in persoonlijke ontwikkeling.

7.1 Jonge agrarische ondernemers en persoonlijke ontwikkeling

De meeste geïnterviewden gaven aan dat zij zien dat jonge agrarische ondernemers aan de slag willen gaan met persoonlijke ontwikkeling. Echter door de waan van de dag heeft dit weinig prioriteit bij de jonge agrarische ondernemers. De jonge agrarische ondernemers gunnen zich er als het ware de tijd niet voor.

Volgens Antoon Sanders is bijvoorbeeld met de continu veranderende wet- en regelgeving, persoonlijke ontwikkeling tegenwoordig een must en er wordt hieraan steeds meer aandacht geschonken door diverse partijen die direct in contact staan met de agrarische ondernemers. (Persoonlijke communicatie, Antoon Sanders, 2021)

Robert van Lierop denkt dat persoonlijke ontwikkeling afhankelijk is van de persoon. *‘Er zijn agrarische ondernemers die opleidingen volgen en zich proberen aan te sluiten bij studiegroepen, maar er zijn ook agrarische ondernemers die zich alleen op hun eigen vakgebied richten en zich daarin isoleren. Er is meer dan alleen het vakgebied, het kan ook leerzaam zijn om andere vakgebieden te ontdekken.’*, aldus Van Lierop. (Persoonlijke communicatie, Robert van Lierop, 2021)

Tjeerd de Groot vindt het lastig om en uitspraak te doen over wie de jonge agrarisch ondernemers het beste kunnen motiveren om te investeren in persoonlijke ontwikkeling. Toch veel gerichte kennis die op dit moment aan de boeren geleerd wordt, komt volgens De Groot van bedrijven die ook aan de agrarische ondernemers moeten verdienen, bijvoorbeeld voerleveranciers en kunstmestverkopers. Daarom pleit De Groot voor onafhankelijke advisering voor boeren. (Persoonlijke communicatie, Tjeerd de Groot, 2021)

7.2 Rendement niet inzien van een cursus of training

De jonge agrarische ondernemers gaven tijdens het testen van het enquêtescript aan dat zij op de korte termijn geen positief financieel resultaat zien na het volgen van een cursus of training.

De meeste geïnterviewden gaven eerder al aan dat persoonlijke ontwikkeling en een Leven Lang Leren uitermate belangrijk is. De wet- en regelgeving verandert bijvoorbeeld snel en die zal moeten worden bijgehouden, anders loopt de ondernemer achter de feiten aan.

Lianne Veenstra geeft aan dat ze denkt dat er maar een bepaalde groep ondernemers is die het rendement van een cursus of training op de korte termijn niet inzien. Doordat jonge agrarische ondernemers het rendement van een cursus of training niet inzien, zullen ze minder snel tijd en geld investeren in persoonlijke ontwikkeling. Er zijn ook jonge agrarische ondernemers die op de lange termijn kijken en niet alleen op korte termijn. Als agrarische ondernemer moet je vooruit kunnen kijken, pakweg naar de komende 10 tot 20 jaar en niet alleen op de korte termijn. (Persoonlijke communicatie, Lianne Veenstra, 2021)

7.3 Beste scholingsopties en competenties verbeteren

De geïnterviewden gaven aan dat er voor jonge agrarische ondernemers de nodige mogelijkheden zijn om hun competenties te kunnen verbeteren. Het is van belang dat de jonge agrarische ondernemers zich bewust worden van hun persoonlijke ontwikkeling.

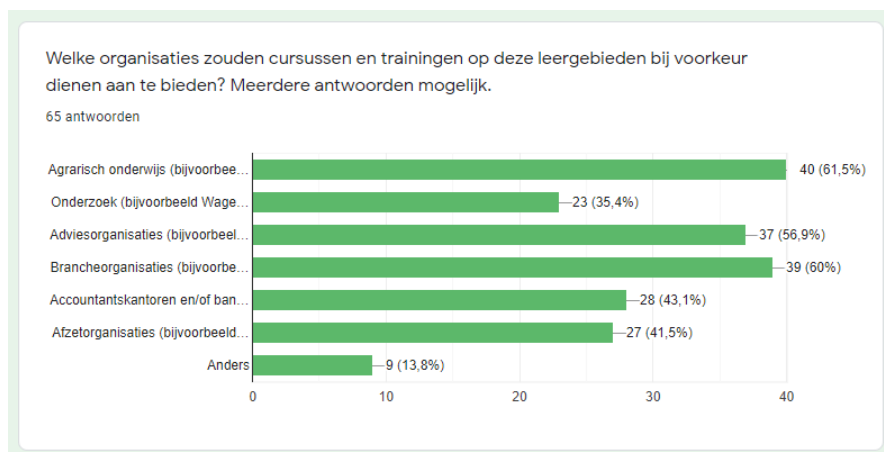
Volgens de geïnterviewden zijn er allerlei mogelijkheden om als jonge agrarische ondernemer je te scholen. Er zijn verschillende personen die deze scholing kunnen bieden. Zowel oud-ondernemers, collega-ondernemers of ondernemers uit andere sectoren. Het is belangrijk dat er een expert of professional aanwezig is die veel weet van het betreffende onderwerp waar de soort cursus of training over gaat.

Volgens Antoon Sanders kunnen jonge agrarische ondernemers het beste geschoold worden door middel van kleine kennissenkringen op te richten zoals een Agrarisch Jongeren Kontakt (AJK). (Persoonlijke communicatie, Antoon Sanders, 2021)

Carin van Huët geeft aan dat het een optie is om via het NAJK, bedrijfsbezoeken aan te bieden met daarbij aansluitend een aantal uren cursus. Het is leerzaam om bij bedrijven van andere ondernemers te kijken, met andere ondernemers te praten en die andere bedrijfsopzet en bedrijfsvoering te bespreken. Hierdoor wordt de agrarische ondernemer bewuster van de keuzes die hij of zij iedere dag moet maken. Ook is het nuttig volgens Van Huët om samen met andere agrarische ondernemers aan vraagstukken en problemen uit de praktijk te werken onder begeleiding van een professional. In combinatie met een bedrijfsbezoek worden dit soort bijeenkomsten aantrekkelijker gemaakt en wordt de instapdrempel verlaagd. (Persoonlijke communicatie, Carin van Huët, 2021)

Volgens Lianne Veenstra zijn onderwijsinstellingen met betrekking tot het aanbieden van cursussen en trainingen niet de beste partij, aangezien het onderwijs altijd achterloopt op de praktijk. Oud ondernemers hebben veel ervaring, maar hebben ondernomen in een andere tijd. Het kan ook heel interessant zijn om te sparren met andere agrarische ondernemers. Volgens Veenstra zouden jonge agrarische ondernemers het beste kunnen worden gemotiveerd door een afwisselend programma te hanteren, bedrijfsbezoeken in te plannen, ondernemers met elkaar te laten sparren en gastsprekers uitnodigen die veel verstand hebben over het betreffende onderwerp. Zet hierbij zoveel mogelijk agrarische ondernemers uit andere sectoren bij elkaar waardoor zij elkaars mening horen in plaats van alleen de mening van de collega-ondernemers. (Persoonlijke communicatie, Lianne Veenstra, 2021)

Volgens Robert van Lierop zit er een kloof tussen de praktijk en scholing. Scholing is een belangrijke manier om de basis te leren. Van Lierop denkt dat de beste manier om een cursus of training te geven is door een groep gelijkgestemden samen aan een casus te laten werken onder begeleiding van een expert op dat vakgebied. De casus gaat over een onderwerp waar de agrarische ondernemers moeite mee hebben of in aanraking mee komen in de praktijk. Deze casus moet zo praktisch mogelijk worden gehouden en in combinatie met een bedrijfsbezoek zou dit een interessante manier van scholing zijn. (Persoonlijke communicatie, Robert van Lierop, 2021)

Figuur 25: Organisaties en het aanbieden van cursussen en trainingen

In Figuur 25: Organisaties en het aanbieden van cursussen en trainingen, is te zien welke organisaties het beste cursussen of trainingen zouden kunnen geven in het kader van persoonlijke ontwikkeling bij jonge agrarische ondernemers. In de figuur wordt duidelijk dat jonge agrarische ondernemers een cursus willen volgen bij de volgende organisaties:

- Agrarisch onderwijs (agrarische Hogescholen zoals HAS of Aeres);
- Brancheorganisaties (Wageningen University and Research (WUR), LEI, Agrocenter en Louis Bolk Instituut);
- Adviesorganisaties (DLV en Syntens).

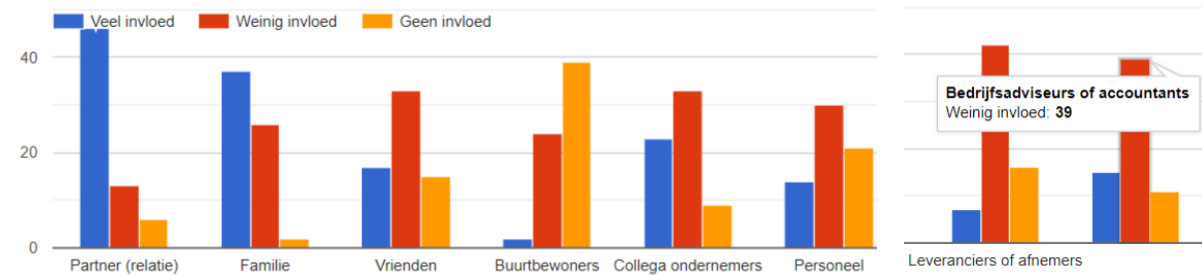
De organisaties die minder worden gekozen zijn:

- Accountantskantoren en/of banken (bijvoorbeeld Accon AVM, ABAB en Rabobank);
- Afzetorganisaties (bijvoorbeeld Agrifirm, Greenery, Flora Holland, Friesland Foods, VION en CZAV);
- Onderzoeksinstituten (bijvoorbeeld LEI, Agrocenter en Louis Bolk Instituut).

7.4 Jonge agrarische ondernemers motiveren voor persoonlijke ontwikkeling

Alle geïnterviewden gaven aan dat jonge agrarische ondernemers het beste gemotiveerd worden door een afwisselend programma te hanteren, bedrijfsbezoeken in te plannen, ondernemers met elkaar te laten sparren en gastsprekers uit te nodigen die ter zake kundig zijn over het betreffende onderwerp. Daarbij moeten cursussen en scholingsbijeenkomsten aantrekkelijk zijn voor ondernemers uit verschillende sectoren. Het elkaar informeren en ervaringen uitwisselen, waarbij zienswijzen vanuit verschillende invalshoeken ingebracht kunnen worden, geeft een meerwaarde aan scholingsbijeenkomsten.

Carin van Huët gaf een hele andere aanpak aan om jonge agrarische ondernemers te motiveren voor een cursus of training. Van Huët sprak uit dat als de eerste bijeenkomst bij cursussen op gebied van persoonlijke ontwikkeling gratis aangeboden wordt, de drempel om deel te nemen wordt verlaagd. *‘Vervolgens zien de agrarische ondernemers tijdens de bijeenkomsten het nut ervan in en zijn ze bereid meerdere bijeenkomsten bij te wonen en ervoor te betalen.’*, aldus Van Huët. (Persoonlijke communicatie, Carin van Huët, 2021)

Figuur 26: Invloed vanuit de omgeving

In Figuur 26: Invloed vanuit de omgeving, is te zien welke personen uit de omgeving alle respondenten het beste kunnen motiveren om te investeren in persoonlijke ontwikkeling. Jonge agrarische ondernemers geven bij de enquête aan, door hun partner het meest beïnvloed te worden om aan de slag te gaan met persoonlijke ontwikkeling. Daarna komen familieleden en vervolgens collega-ondernemers. Er wordt daarnaast duidelijk gemaakt dat de invloed van buurtbewoners erg klein is. Uit de interviews die gehouden zijn met de secundaire partijen, is als resultaat gekomen dat het juist wel degelijk voor de huidige agrarische ondernemers, maar ook voor de agrarische ondernemers van de toekomst van belang is om het gesprek aan te gaan met de buurtbewoners en de maatschappij. Dit doordat de maatschappij een steeds belangrijkere invloed krijgt op de agrarische sector. Door het gesprek aan te gaan met de maatschappij en transparant te zijn tegenover de maatschappij in wat je als agrarische ondernemer doet, ontstaat er meer begrip voor de agrarische sector.

8. Persoonlijke ontwikkeling en de levensvatbaarheid agrarische onderneming

In dit hoofdstuk staat beschreven welke belangen persoonlijke ontwikkeling met zich meebrengen en wat de beste manieren zijn van persoonlijke ontwikkeling voor jonge agrarische ondernemers.

8.1 Persoonlijke ontwikkeling en besluitvorming

Alle geïnterviewden gaven aan dat persoonlijke ontwikkeling belangrijk is voor de besluitvorming binnen de onderneming. Door persoonlijke ontwikkeling kunnen jonge agrarische ondernemers zaken vanuit andere perspectieven bekijken, makkelijker besluiten nemen en deze besluiten onderbouwen.

8.2 Ontwikkelingen om voldoende maatschappelijke acceptatie te krijgen

De meeste geïnterviewden gaven tijdens hun interview aan dat dichterbij de consument zitten en zorgen voor transparantie van het bedrijf al veel kan doen. *‘Laat als agrarisch ondernemer zien waar je voor staat, wat je doet en wat je motiveert om agrarisch ondernemer te zijn.’*

Lianne Veenstra geeft aan dat het transparant zijn, kan worden gedaan door bijvoorbeeld een open dag te organiseren, een website te bouwen en bij te houden of regelmatig berichten op sociale media te plaatsen. (Persoonlijke communicatie, Lianne Veenstra, 2021)

Robert van Lierop vindt dat jonge agrarische ondernemers bij het bouwen van een nieuwe stal niet alleen naar de wet- en regelgeving moeten kijken of plannen uitvoerbaar zijn maar ook terdege rekening moeten houden met belangen en gevoeligheden van de directe omgeving. Agrarische ondernemers moeten ook kijken vanuit het maatschappelijke oogpunt of iets mogelijk is. *‘Volgens de wet- en regelgeving mag een stal misschien wel pal naast een dorp worden gebouwd, maar er kunnen veel klachten over binnen komen vanuit de maatschappij door bijvoorbeeld stankoverlast. Er zijn genoeg plekken om stallen te bouwen op plaatsen waar de omgeving weinig tot geen last heeft van stank.’*, aldus Van Lierop. (Persoonlijke communicatie, Robert van Lierop, 2021)

8.3 Toekomstige competenties

Volgens de geïnterviewden zijn in de toekomst dezelfde competenties nodig om de levensvatbaarheid van het bedrijf te waarborgen als in de huidige situatie. In dit onderzoek is dus niet naar voren gekomen dat het in de nabije toekomst op andersoortige ondernemersvaardigheden aan komt. Met betrekking tot ondernemersvaardigheden ging (zie hoofdstuk 3.3. en 3.4) en zal het gaan om de competenties: samenwerken, doorzettingsvermogen, daadkracht, nieuwsgierigheid, ondernemerschap, flexibiliteit, leidinggeven, communicatief vaardig, creativiteit, bewustwording, transparantie, toekomstgericht en empathisch vermogen.

8.4 Competenties verbeteren

De geïnterviewden gaven aan dat er allerlei mogelijkheden zijn hoe jonge agrarische ondernemers hun competenties kunnen verbeteren. Het is hierbij van belang dat de jonge agrarische ondernemers zich bewust worden van hun persoonlijke ontwikkeling.

Volgens Antoon Sanders kan het werken aan competentieontwikkeling het beste door middel van kleine kennissenkringen op te richten, bijvoorbeeld een AJK. (Persoonlijke communicatie, Antoon Sanders, 2021)

Het is nuttig volgens Carin van Huët om samen met andere agrarische ondernemers aan vraagstukken en problemen uit de praktijk te werken onder begeleiding van een professional. In combinatie met een bedrijfsbezoek worden dit soort bijeenkomsten aantrekkelijker gemaakt en wordt de instapdrempel verlaagd. (Persoonlijke communicatie, Carin van Huët, 2021)

Volgens Lianne Veenstra kan het interessant zijn om te sparren met agrarische ondernemers uit andere sectoren. (Persoonlijke communicatie, Lianne Veenstra, 2021)

Robert van Lierop denkt dat de beste manier om een cursus of training te geven is, door een groep gelijkgestemden samen aan een casus te laten werken over een onderwerp waar de agrarische ondernemers moeite mee hebben of in aanraking mee komen. Dit gebeurt onder begeleiding van een expert uit het desbetreffende vakgebied. De verwerking van een casus moet zo praktisch mogelijk worden gehouden en in combinatie met een bedrijfsbezoek is dit een interessante manier van scholing. (Persoonlijke communicatie, Robert van Lierop, 2021)

8.5 Levensvatbaarheid van de organisatie waarborgen

Volgens Antoon Sanders zijn er drie belangrijke zaken, namelijk:

- Bewustwording bij jonge agrarische ondernemers van het belang van persoonlijke ontwikkeling;
- Investeren in persoonlijke ontwikkeling;
- De transparantie van de bedrijfsvoering naar de consument.

‘Daarbij is het belangrijkste dat het verdienmodel goed moet zijn.’, aldus Sanders. (Persoonlijke communicatie, Antoon Sanders, 2021)

Volgens Tjeerd de Groot zouden jonge agrarische ondernemers als het gaat om veranderingen nieuwsgieriger moeten zijn. *‘De tijd van met enkele kleine aanpassingen aan het ouderlijk bedrijf toekomstbestendig overnemen is voorbij.’* Jonge agrarische ondernemers moeten volgens De Groot naar nieuwe manieren van voedselproductie kijken. Ook denkt De Groot dat er vanuit de overheid meer ruimte moet worden gegeven om op milieuvriendelijkere manieren voedsel te produceren. (Persoonlijke communicatie, Tjeerd de Groot, 2021)

Volgens Robert van Lierop kunnen jonge agrarische ondernemers de levensvatbaarheid van de organisatie het beste waarborgen door te blijven leren en zich bij te scholen. Hierdoor blijven er steeds betere ondernemers over. De manier waarop er wordt bijgeschoold is daarbij niet het belangrijkste: *‘Het belangrijkste is dat er voor een manier wordt gekozen die het beste bij de ondernemer past.’* (Persoonlijke communicatie, Robert van Lierop, 2021)

8.6 Toekomstige eisen primair agrarisch bedrijf

Antoon Sanders geeft aan dat de levensvatbaarheid van het primair agrarisch bedrijf afhangt van een aantal factoren: *‘De agrarische ondernemer moet de beste willen zijn, de processen moeten goed in elkaar zitten en men moet oog hebben voor de omgeving. Het belangrijkste is dat het verdienmodel goed moet zijn. Wat steeds meer opkomt is een neventak naast de primaire activiteiten op het agrarisch bedrijf. Denk hierbij aan een zorgboerderij, camping of het beschikbaar stellen van een vergaderruimte op het agrarisch bedrijf.’* (Persoonlijke communicatie, Antoon Sanders, 2021)

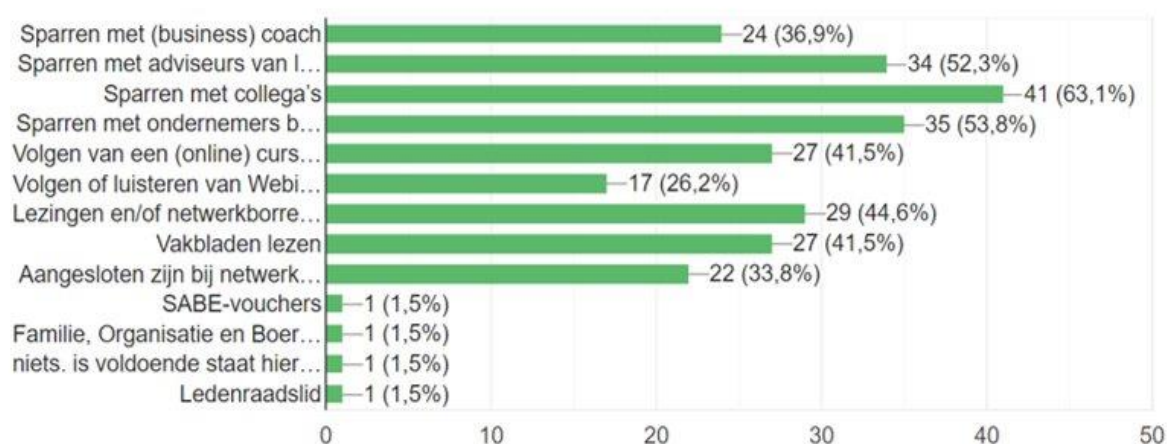
Lianne Veenstra denkt dat het steeds belangrijker wordt voor jonge agrarische ondernemers om in contact te blijven met de verschillende stakeholders. Dat kan bijvoorbeeld door goed in contact te blijven met burens, bepaalde maatschappelijke organisaties en afnemers of toeleveranciers van producten. Het begint allemaal bij de ondernemers zelf. De agrarische ondernemer moet weten wie hij of zij zelf is en waar hij of zij achter staat voordat er keuzes worden gemaakt. Dit kan echter alleen door te investeren in persoonlijke ontwikkeling. (Persoonlijke communicatie, Lianne Veenstra, 2021)

Tjeerd de Groot vindt dat agrarische bedrijven efficiënter moeten worden en meer afvalstromen van andere bedrijven moeten gaan gebruiken als voer voor het vee, kortweg reststromen opwaarderen. Als voorbeeld wordt genoemd Kipster, waarbij de kippen voer krijgen wat grotendeels afkomstig is uit reststromen van de voedselproductie. Ook moet er volgens De Groot worden gekeken hoe agrarische ondernemers efficiënter om kunnen gaan met mineralengebruik. (Persoonlijke communicatie, Tjeerd de Groot, 2021)

Robert van Lierop denkt niet dat de jonge agrarische ondernemers continu in moeten spelen op de markt, maar ondernemers moeten een marktgerichte keuze maken die bij hen past en vervolgens hierna een bepaalde tijd consequent handelen. Jonge agrarische ondernemers moeten goed kijken welke markt ze willen bedienen en deze ook blijven bedienen. (Persoonlijke communicatie, Robert van Lierop, 2021)

Welke manier(en) van investeren in persoonlijke ontwikkeling zou(den) u hierbij kunnen helpen? Meerdere antwoorden mogelijk.

65 antwoorden

Figuur 27: Manieren van investeren in persoonlijke ontwikkeling

In Figuur 27: Manieren van investeren in persoonlijke ontwikkeling, is te zien welke manieren jonge agrarische ondernemers zouden kunnen helpen bij persoonlijke ontwikkeling. Als er aan jonge agrarische ondernemers wordt gevraagd welke manier kan helpen bij het investeren in persoonlijke ontwikkeling wordt er het meest gekozen voor sparren met collega's. Hier koos ruim zestig procent van de respondenten voor. Sparren met andere ondernemers en adviseurs van leveranciers wordt ook veel gekozen. Uit de figuur kan worden herleid dat de jonge agrarische ondernemers contactmomenten kiezen als de beste manier van persoonlijke ontwikkeling.

9. Conclusies

In dit hoofdstuk worden de conclusies uit de hoofdstukken 3, 4, 5, 6, 7 en 8 getrokken.

Competenties voor het huidige en toekomstige agrarisch ondernemerschap

De maatschappij is constant in beweging. Het is de zaak om oude denkbeelden, tradities en identiteit los te laten zodat het bedrijf zich aan kan passen aan de steeds sneller veranderende omstandigheden en sector. De bedrijven die overblijven worden grootschaliger, gaan andere werkzaamheden naast hun primaire activiteiten doen of gaan met hun product op zoek naar nichemarkten.

Om het agrarisch bedrijf zo efficiënt en effectief mogelijk te exploiteren moet de ondernemer over verschillende competenties en kwaliteiten beschikken. Innovatief, communicatief vaardig, doorzettingsvermogen en (financieel) management worden door de ondernemers genoemd als belangrijke competenties en kwaliteiten voor de toekomst. Deze kwaliteiten en competenties komen ook terug uit de literatuurstudie en de interviews met de secundaire partijen.

Opleidingsniveau en cursussen jonge agrarische ondernemers

Het aantal studenten op de vier HBO-onderwijsinstellingen met agro- en food-opleidingen, kortweg groene hogescholen, is de afgelopen jaren met twintig procent gestegen tot 12.000. Ook de Wageningen University and Research kent een stijging, namelijk van bijna 38%. De groene hogescholen willen zelf ook hun bijdrage leveren aan de transitie van de agrarische sector in de komende jaren. De groene hogescholen leiden de ondernemers van de nabije toekomst op.

Uit de enquête valt af te leiden dat een groot deel van de respondenten een HBO-diploma heeft. Het grootste deel van de respondenten is actief in de akkerbouw en de veehouderij. De agrarische sector blijft innoveren, waardoor jonge agrarische ondernemers over voldoende kennis moeten beschikken. Een kleine zeventig procent van de respondenten gaf in de enquête aan, na het afronden van een opleiding, een cursus of training te hebben gevolgd. Met name de cursussen over agrarisch ondernemen, bedrijfsvoering en spuitlicentie zijn in trek bij de jonge agrarische ondernemers.

Leven Lang Leren en toekomstperspectief

Het belang van persoonlijke ontwikkeling is de afgelopen jaren toegenomen doordat er fundamentele veranderingen binnen en buiten bedrijven plaatsvonden. Er komen steeds meer snelle technologische ontwikkelingen en maatschappelijke kwesties met impact op de bedrijfsvoering en bedrijfsopzet. Bovendien wordt de internationale concurrentie scherper, waarbij prijzen onder druk staan en de schaalvergroting versterkt toeneemt, met als gevolg het stoppen van veel land- en tuinbouwbedrijven. Door te investeren in persoonlijke ontwikkeling kan er door jonge agrarische ondernemers op deze factoren worden ingespeeld. Ongeveer driekwart van de respondenten vindt dat persoonlijke ontwikkeling toekomstperspectief biedt. Dit komt met name voor bij jonge agrarische ondernemers met een HBO- en MBO-achtergrond. Ruim driekwart van de respondenten geeft aan dat er volgens hen voldoende wordt geïnvesteerd in persoonlijke ontwikkeling. Daarnaast zijn jonge agrarische ondernemers in de toekomst bereid meer tijd en geld te investeren in persoonlijke ontwikkeling.

Volgens de meeste geïnterviewden komt er meer transparantie in de productie en de bedrijfsvoering in de primaire sector en komt het zelfvoorzienend zijn door landen steeds meer op. Hierdoor zullen sectoren die makkelijk te verplaatsen zijn, langzaamaan verdwijnen. Sectoren die niet makkelijk te verplaatsen zijn, zoals sectoren die zich bezighouden met het telen van hoogwaardige gewassen zullen in Nederland blijven. In Nederland is het geschikte klimaat aanwezig voor het telen van deze hoogwaardige gewassen, waardoor bedrijven met deze gewassen zich minder snel zullen verplaatsen. Door de maatschappelijke druk zal het aantal grote bedrijven minder worden en zullen veel kleine agrarische bedrijven nevenactiviteiten gaan doen.

Op technologisch gebied zal het huidige landbouwsysteem verfijningen ondergaan zoals het gebruik van drones en precisiebemesting. Op economisch gebied moet het verdienmodel goed zijn en zullen er door verdieping, verbreding en waarde genereren voor de ecosysteemdiensten nieuwe verdienmodellen ontstaan. Uit de interviews is gebleken dat de overheid zich niet moet bezighouden met het opkopen van agrarische ondernemers, aangezien de ondernemers die van plan zijn om te stoppen uiteindelijk toch wel stoppen. In de agrarische ondernemers die door willen gaan met ondernemen in de agrarische sector, moet worden geïnvesteerd zodat zij innovaties kunnen initiëren en concepten kunnen uitwerken die weinig tot geen schade veroorzaken en goed zijn voor het milieu en de aarde. Hierdoor kan er een hogere toegevoegde waarde ontstaan voor de producten waardoor agrarische ondernemers een hoger bedrijfsresultaat over kunnen houden.

Bereidheid tot persoonlijke ontwikkeling

Het begrip 'een Leven Lang Leren' kan worden omschreven als: *'Het geheel van doelgerichte leeractiviteiten, die doorlopend worden ondernomen met het doel kennis, vaardigheden en competenties te versterken.'* 'Een Leven Lang Leren' bestaat uit drie manieren van leren, namelijk formeel, niet-formeel en informeel leren. (Velthuisen & Starink, 2018)

Persoonlijke ontwikkeling bij jonge agrarische ondernemers is belangrijk. Ondernemers hebben tegenwoordig te maken met allerlei aspecten en moeten over veel zaken van alles weten. Uit het onderzoek blijkt dat de jonge agrarische ondernemers bereid zijn om in de toekomst meer tijd en geld te investeren in persoonlijke ontwikkeling dan dat ze nu doen.

Jonge agrarische ondernemers zijn heden ten dage beter geschoold dan in het recente verleden, maar alles wat zij doen staat in het verband met het bedrijf thuis. Jonge agrarische ondernemers geven aan dat zij vooral leren door het uitwisselen van praktijkervaringen, maar er niet onderkend wordt dat er eerst een goede basis nodig is. Die basis is de theorie en iedereen moet kilometers maken om praktijkervaring op te doen. Als jonge agrarische ondernemers ervan uitgaan dat ze met enkel de praktijk verder komen, dan lopen ze achter de feiten aan. Door naar andere bedrijven te kijken en met andere ondernemers te spreken kunnen jonge agrarische ondernemers waken voor bedrijfsblindheid. De prioriteit wordt door de jonge agrarische ondernemers in eerste instantie gelegd om bij het eigen bedrijf zoveel mogelijk uren te maken, want daar wordt immers de omzet gerealiseerd.

Jonge agrarische ondernemers motiveren

Persoonlijke ontwikkeling is een must in verband met de constant veranderende wet- en regelgeving en maatschappij, anders lopen jonge agrarische ondernemers achter de feiten aan. Er zijn jonge agrarische ondernemers die opleidingen volgen en zich aan proberen te sluiten bij studiegroepen, maar er zijn ook agrarische ondernemers die zich enkel op hun vakgebied richten. Er is een bepaalde groep ondernemers die het rendement van een cursus of training op de korte termijn niet inzien. Tijdens de interviews werd er aangegeven dat het belangrijk is om als agrarisch ondernemer vooruit

te kijken naar pakweg, de komende 10 tot 20 jaar en niet alleen op de korte termijn. Er zijn allerlei mogelijkheden hoe jonge agrarische ondernemers hun competenties kunnen verbeteren. Het is van belang dat jonge agrarische ondernemers bewust worden van hun eigen persoonlijke ontwikkeling. Een goede manier om te investeren in persoonlijke ontwikkeling is om in gezamenlijkheid van een groep agrarische ondernemers uit andere sectoren een bedrijfsbezoek te doen en dit combineren met het uitwerken en bespreken van een ingebrachte praktijkcasus. Tijdens het oplossen van het vraagstuk worden de groepen begeleid door een vakinhoudelijke of procesmatige deskundige. Daarbij moet er een afwisselend programma worden gehanteerd zodat het interessant blijft voor jonge agrarische ondernemers om te investeren in persoonlijke ontwikkeling. Jonge agrarische ondernemers worden nauwelijks gemotiveerd door hun buurtbewoners. Echter zijn deze buurtbewoners van groot belang, omdat de maatschappij een steeds grotere invloed krijgt op de agrarische sector. Als agrarische ondernemer is het dus van belang om in contact te blijven met de maatschappij door bijvoorbeeld een open dag of sociale media.

Persoonlijke ontwikkeling en de levensvatbaarheid agrarische onderneming

Persoonlijke ontwikkeling is belangrijk voor besluitvorming binnen de onderneming. Het is van belang dat jonge agrarische ondernemers zich bewust worden van hun persoonlijke ontwikkeling. Door persoonlijke ontwikkeling kunnen jonge agrarische ondernemers zaken vanuit andere perspectieven bekijken, makkelijker besluiten nemen en deze besluiten onderbouwen. Verbinding zoeken met de consument en door zich transparant op te stellen naar de consument, kan dat veel positieve invloed hebben op de maatschappij. Zeker als maatschappelijke belangen steeds belangrijker worden en er meer rekening mee moet worden gehouden. Het is voor jonge agrariërs goed om hun dagelijkse werkzaamheden te presenteren en communiceren.

Om de levensvatbaarheid van de organisatie te kunnen waarborgen moet allereerst het verdienmodel goed zijn. Daarbij moet ook worden gekeken naar nieuwe manieren van voedsel produceren, bijvoorbeeld het uitwerken van duurzame concepten. Het blijven investeren in persoonlijke ontwikkeling, wat jonge agrarische ondernemers het liefste met fysieke contactmomenten doen, is belangrijk om mee te kunnen bewegen met de maatschappij, waardoor er steeds betere ondernemers overblijven met doorzettingsvermogen, creativiteit en passie voor hun product of dienst. Ondernemers die verantwoord risico's durven te nemen, flexibel zijn, commercieel inzicht hebben en betrouwbaar zijn, beschikken over de kwaliteiten om een succesvolle ondernemer te worden en te zijn.

De toekomstige agrarische ondernemer moet de beste willen zijn en moet oog hebben voor de omgeving. Het belangrijkste daarbij is dat er verantwoord moet worden ondernomen door de agrarische ondernemer. De agrarische ondernemer moet weten wie hij of zij zelf is en waar hij of zij achter staat voordat er keuzes kunnen worden gemaakt. Deze bewustwording kan enkel worden behaald vanuit persoonlijke ontwikkeling.

Conclusie op de onderzoeksvraag

De uiteindelijke conclusie op de onderzoeksvraag 'Op welke manier kunnen jonge agrarische ondernemers na hun studie het beste investeren in persoonlijke ontwikkeling en onderhoud van noodzakelijke competenties en kwaliteiten en hoe wordt er over het 'leven lang leren' gedacht?' luidt als volgt:

Om het agrarisch bedrijf zo efficiënt en effectief mogelijk te benutten moet de agrarische ondernemer over verschillende competenties en kwaliteiten beschikken. Doordat de omgeving en wet- en regelgeving continu verandert is het van groot belang om competenties en kwaliteiten te blijven ontwikkelen. Een ruime meerderheid van de respondenten gaf aan, na het afronden van de reguliere opleiding, een cursus of training te hebben gevolgd. Deze cursussen gingen met name over ondernemen en bedrijfsvoering. Jonge agrarische ondernemers zijn zich ervan bewust zijn dat persoonlijke ontwikkeling toekomstperspectief biedt. De jonge agrarische ondernemers gaven aan om in de toekomst meer tijd en geld aan persoonlijke ontwikkeling te willen besteden. Door persoonlijke ontwikkeling kunnen jonge agrarische ondernemers inspelen op technologische, maatschappelijke en economische ontwikkelingen, waardoor er nieuwe verdienmodellen zullen ontstaan. Daarbij is transparant produceren van belang zodat de maatschappij en consument op de hoogte zijn van de bedrijfsvoering en dagelijkse werkzaamheden, en kan er meer begrip worden getoond vanuit de omgeving.

Persoonlijke ontwikkeling bij jonge agrarische ondernemers is van groot belang. Door de steeds nieuwere en ingewikkelde technieken en de druk vanuit de maatschappij moeten jonge agrarische ondernemers over veel verschillende onderwerpen van alles weten. Daarbij is het belangrijk dat er een goede theoretische basis ligt bij de agrarische ondernemer, waardoor de agrarische ondernemer de theorie toe kan passen in de praktijk. Als jonge agrarische ondernemers zich enkel bezighouden met de praktijk, lopen ze achter de feiten aan. Jonge agrarische ondernemers worden het beste gemotiveerd door een afwisselend programma. Door bijvoorbeeld een bedrijfsbezoek te combineren met een vraagstuk uit de praktijk en onder begeleiding van een expert, worden jonge agrarische ondernemers het beste gemotiveerd om te investeren in persoonlijke ontwikkeling. Deze manier van persoonlijke ontwikkeling kan een goede basis zijn voor de besluitvorming binnen de agrarische onderneming.

De ideale manier van persoonlijke ontwikkeling voldoet aan de volgende eisen:

- Afwisselend programma
- Transparant programma
- Lage instapdrempel
- Bedrijfsbezoeken bij verschillende sectoren en verschillende formaten bedrijven
- Sparren met ondernemers tijdens het bedrijfsbezoek
- Werken aan een vraagstuk uit de praktijk onder begeleiding van een expert
- Werken aan een vraagstuk uit de praktijk met een groepje gelijkgestemde ondernemers uit andere sectoren

De jonge agrarische ondernemer moet de beste willen zijn, maar moet ook oog hebben voor de omgeving. Het is van belang dat er door de jonge agrarische ondernemer verantwoord wordt ondernomen en dat hij of zij achter zijn of haar keuzes staat. Deze bewustwording kan enkel worden behaald vanuit persoonlijke ontwikkeling.

10. Discussie

Er moet bij het onderzoek rekening gehouden worden dat de resultaten van de enquête gebaseerd zijn op de antwoorden van 65 respondenten. Het aantal respondenten is in de werkelijkheid lager uitgevallen dan dat er verwacht was. Noch geeft dit onderzoek een algemeen beeld over de persoonlijke ontwikkeling van jonge agrarische ondernemers. Dit komt doordat de resultaten uit een onderzoek van de WUR zijn vergeleken en voor een deel overeenkomen met dit onderzoek. Het onderzoek van de WUR bevatte een enquête met 757 respondenten die beter verspreid waren over alle agrarische sectoren. Competenties en kwaliteiten voor het toekomstige agrarische ondernemerschap uit het onderzoek van de WUR komen voor een groot deel overeen met de resultaten van dit onderzoek. (Wageningen University and Research, 2011)

De opleidingsniveaus HAVO, VMBO en WO zijn ondervertegenwoordigd onder de respondenten in dit onderzoek. Over deze groep zijn echter geen inhoudelijke uitspraken gedaan in dit onderzoek. Echter zal bij een vervolg op dit onderzoek de verdeling van de opleidingsniveaus naar verwachting hetzelfde zijn. Uit het onderzoek van de WUR komt eveneens naar voren dat de onderzochte groep van jonge agrarische ondernemers met name bestaat uit ondernemers met een MBO- en HBO-achtergrond. (Wageningen University and Research, 2011)

Als er meer glastuinbouwers de enquête van dit onderzoek hadden ingevuld, dan was er naar verwachting meer tijd en geld geïnvesteerd door de respondenten in persoonlijke ontwikkeling. Dit komt doordat er werd verwacht dat met name de jonge agrarische ondernemers uit de glastuinbouwsector meer met persoonlijke ontwikkeling bezig zouden zijn, omdat deze ondernemers meer bezig zijn met het uitvoeren van strategische dan operationele activiteiten. (Persoonlijke communicatie, Gerben van Giessen, 2021) De agrarische ondernemer met een glastuinbouwbedrijf zal naar verwachting meer tijd vrijmaken voor persoonlijke ontwikkeling om zoveel mogelijk strategische activiteiten zelf uit te kunnen voeren in plaats van uit te besteden.

De doelgroep jonge agrarische ondernemers was meer met persoonlijke ontwikkeling bezig, dan er verondersteld was. De verwachting was dat er onder de respondenten minder zou worden geïnvesteerd in persoonlijke ontwikkeling, aangezien het probleem was voorgelegd dat zeventig tot tachtig procent van de jonge agrarische ondernemers wel investeert in het agrarisch bedrijf, maar niet in persoonlijke ontwikkeling. Dit komt mede doordat de respondenten persoonlijke ontwikkeling niet alleen verstaan onder het volgen een cursus of training, maar ook onder dagelijkse ervaringen uit de praktijk. Hierdoor valt de urenbesteding aan persoonlijke ontwikkeling van jonge agrarische ondernemers hoger uit dan dat verwacht was. Ook waren de respondenten van de enquête uit dit onderzoek bereid om in de toekomst meer tijd en geld te investeren in persoonlijke ontwikkeling dan verwacht was.

De verwachting is dat de beste manier van persoonlijke ontwikkeling, die wordt voorgeschreven in de conclusie, in de praktijk ook de beste manier zal zijn. Dit kan echter nog niet bewezen worden omdat er tijdens dit onderzoek geen praktijkresultaten naar voren zijn gekomen over deze manier van persoonlijke ontwikkeling.

11. Aanbevelingen

Jonge agrarische ondernemers worden het beste gemotiveerd om te investeren in persoonlijke ontwikkeling als er een afwisselend programma is. Het is dus van belang dat de vorm van persoonlijke ontwikkeling uit meerdere onderdelen bestaat. Om jonge agrarische ondernemers aan te trekken tot een vorm van persoonlijke ontwikkeling moet allereerst de instapdrempel laag zijn. Het verlagen van de instapdrempel kan worden gedaan door duidelijkheid te geven over het programma van de persoonlijke ontwikkeling en door de eerste paar bijeenkomsten gratis aan te bieden. Hierdoor zullen jonge agrarische ondernemers eerder aan deze vorm van persoonlijke ontwikkeling deelnemen. Als zij het nut van persoonlijke ontwikkeling inzien, zijn ze bereid om meer te investeren in persoonlijke ontwikkeling.

Het is aan de partijen die hier op in willen spelen, de taak om te ondervinden of dit ook daadwerkelijk de beste manier van persoonlijke ontwikkeling is. Dit kunnen zij testen door een proefperiode te draaien met deze vorm van persoonlijke ontwikkeling. Daarbij houdt de partij die op de persoonlijke ontwikkeling in wil spelen aan het einde van de proefperiode een tevredenheidsonderzoek onder de deelnemers. Zo kan er worden onderzocht of deze manier van persoonlijke ontwikkeling ook het beste werkt in de praktijk.

Bibliografie

- Bertrams, I. (2021). *Het verschil tussen talenten, kwaliteiten en competenties*. Opgehaald van Website van Buro Ooit: <https://buro-ooit.nl/het-verschil-tussen-talenten-kwaliteiten-en-competenties/>
- CBS. (2020, 11 20). *Landbouw telling*. Opgehaald van CBS: <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/80783ned?dl=45F56>
- CBS. (2021, 1 13). *Geen bedrijfsopvolger voor meer dan 16 duizend boerderijen*. Opgehaald van CBS: [https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/02/geen-bedrijfsopvolger-voor-meer-dan-16-duizend-boerderijen#:~:text=Geen%20bedrijfsopvolger%20voor%20meer%20dan%2016%20duizend%20boerderijen,-13%2D1%2D2021&text=In%202020%20waren%20er%20ruim,duizend%20\(59%20procent\)%](https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/02/geen-bedrijfsopvolger-voor-meer-dan-16-duizend-boerderijen#:~:text=Geen%20bedrijfsopvolger%20voor%20meer%20dan%2016%20duizend%20boerderijen,-13%2D1%2D2021&text=In%202020%20waren%20er%20ruim,duizend%20(59%20procent)%)
- Coppens, G. (2017). *Bijlage. 8. De 10 ondernemerscompetenties*. Opgehaald van Website van Docplayer: <https://docplayer.nl/23575070-Bijlage-8-de-10-ondernemerscompetenties.html>
- Dam, D. K. (2006). *Employability en individuele ontwikkeling op het werk*. Tilburg: Universiteit van Tilburg, Arbeids- en Organisationspsychologie.
- De Nationale Vacaturebank. (2020). *7 competenties die belangrijk zijn voor de toekomst*. Opgehaald van Website van De Nationale Vacaturebank: <https://www.nationalevacaturebank.nl/carriere/carriere-ontwikkeling/7-competenties-die-belangrijk-zijn-voor-de-toekomst>
- Dekkers, M. (2018, Geraadpleegd op 08-04-2021). *Academische studie verrijking voor je bedrijf*. Opgehaald van Nieuwe oogst: <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2018/11/27/academische-studie-verrijking-voor-je-bedrijf>
- Dekkers, M. (2018, 11 27). *Academische studie verrijking voor je bedrijf*. Opgehaald van Nieuwe oogst: <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2018/11/27/academische-studie-verrijking-voor-je-bedrijf>
- Dijk, T. v. (2016). *Nieuwe waardeproposities ontdekken*. Den Haag: LEI Wageningen UR. Opgehaald van <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/379017>
- Driessen, M. (2010). *De Ondernemende Ondernemer*. Pumbo.NL.BV.
- Elands, M. (2019, Geraadpleegd op 09-04-2021). *Opleiding zien als investering in jezelf*. Opgehaald van Nieuwe oogst: <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2019/04/10/opleiding-zien-als-investering-in-jezelf>
- Hogenkamp, P. (2018, Geraadpleegd op 08-04-2021). *De tijd is rijp voor een zelfsturende agrarische sector, waarin persoonlijke ontwikkeling vanzelfsprekend is*. Opgehaald van LinkedIn: <https://www.linkedin.com/pulse/de-tijd-rijp-voor-een-zelfsturende-agrarische-sector-waar-paulien/?originalSubdomain=nl>
- HULST, M. B.-V. (2017, 09 28). *Bedrijfsopvolger wil hbo-diploma op zak*. Opgehaald van Nieuwe oogst : <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2017/09/28/bedrijfsopvolger-wil-hbo-diploma-op-zak>
- J.W. Velthuisen, B. S. (2018). *Een leven lang leren in Nederland*. PricewaterhouseCoopers.

- Kalverkamp, J., & Clazing, C. (2019). *Natuurinclusieve landbouw in agrarisch onderwijs*. Utrecht: Ministerie van Economische Zaken.
- Leensma, W. (2020 , (Geraadpleegd op 08-04-2020)). *Welke ondernemersvaardigheden heb je nodig?* Opgehaald van Kvk: <https://www.kvk.nl/advies-en-informatie/bedrijf-starten/welke-ondernemersvaardigheden-heb-je-nodig/>
- Meijers, F., & Hoppen, T. (2015). *Ultgepraat?* Den Haag: De Haagse Hogeschool, Centrum voor Lectoraten en Onderzoek.
- Rabobank. (2020, Geraadpleegd op 09-04-2021). *6 kenmerkende eigenschappen van ondernemers*. Opgehaald van Ik ga starten: <https://www.ikgastarten.nl/ondernemingsplan/ondernemingsplan-maken/6-kenmerkende-eigenschappen-van-ondernemers>
- Schel, J. (2019, April 5). *Renovatie groen onderwijs Zeeland van Start*. Opgehaald van Website van Nieuwe Oogst: <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2019/04/05/renovatie-groen-onderwijs-zeeland-van-start>
- Velthuisen, J., & Starink, B. (2018). *Een leven lang leren in Nederland*. PricewaterhouseCoopers.
- Vereniging Hogescholen. (2021). *Agrofood*. Opgehaald van Vereniginghogescholen.nl: <https://www.vereniginghogescholen.nl/sectoren/agrofood>
- Vogelzang, M. (2018). *FINANCIËLE POSITIE EN ONTWIKKELING VAN HET AGRARISCH HOGER ONDERWIJS*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.